

PRIKAZI

Sanja Potkonjak, *Teren za etnologe početnike*, FF-press i Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb 2014., 103 str.

Knjiga *Teren za etnologe početnike* prva je u izdanju digitalne nakladničke cjeline, *hed-biblioteka*, pokrenute krajem 2013. godine pri Hrvatskom etnološkom društvu. U ovom trenutku Biblioteka broji tri naslova te ih u pripremi ima nekoliko. *hed-biblioteka* prvi je hrvatski etnološki i kulturno-antropološki elektronički niz, zamišljen kao platforma za objavu elektroničkih znanstvenostručnih izdanja (autorskih knjiga i zbornika radova) iz područja društveno-humanističkih znanosti (napose etnologije i kulturne antropologije) te raznih užestrukovnih područja (muzejsko, zaštitno-konzervatorsko, znanstveno, nastavno). Ideja inicijatora i prvog uredništva je da se upravo kroz elektronički medij pridonese većoj vidljivosti, protočnosti i dostupnosti znanstvenih i stručnih tekstova, korištenjem tehničkih i komunikacijskih mogućnosti elektroničkoga medija u odnosu na "klasičnu", tiskanu knjigu. Premda je taj niz primarno orijentiran prema elektroničkom izdanju, prema (financijsko-organizacijskim) mogućnostima u (su)izdanju je i dalje zastupljena tiskana knjiga (što potvrđuju ukupno dva od tri dosadašnja izdanja Biblioteke, između ostalog i knjiga *Teren za etnologe početnike* objavljena kao e- i tiskana knjiga). Dobro je da ova knjiga postoji i kao e- verzija knjige u formatu *open access*, jer je studentima, kao ciljanoj publici, barem na financijskoj razini, potencijalno to dostupniji medij od "klasične", tiskane, knjige.

Riječ je o metodološkomu priručniku sadržaja podijeljenog u trinaest dijelova. Nakon uvodnog poglavlja slijedi osam središnjih tematskih poglavlja, a potom zaključak, pojmovnik, literatura i biografski podatak o autorici. Svako od tematskih poglavlja popraćeno je *Praktičnim pitanjima za raspravu i zadacima*. "Koja su temeljna obilježja etnografije kao metode?", "Kako objašnjavamo odnos etnografije te etnologije i kulturne antropologije?", "Koji je specifično etnografski doprinos društvenim znanostima?", "Kako se u hrvatskoj etnologiji mijenjao odnos prema mjestu istraživanja i predmetu istraživanja?", "Što je multilokalna etnografija?", "Kako možemo pristupiti problemu oprostoravanja etnografskog istraživanja?", "Kako biografski elementi utječu na istraživanje?", samo su neka od *Praktičnih pitanja za raspravu i zadatka*, koja se odnose na sadržaj pojedinačnog poglavlja i koja su namijenjena za raspravu i vježbu zainteresiranom čitatelju da se, pročitavši poglavlje, reflektira na pročitano.

U uvodnom dijelu autorica pojašnjava okolnosti i ciljeve nastanka knjige, najavljuje sadržaj te pozicionira vlastito autorstvo u odnosu na "karakter" i sadržaj knjige. Knjiga je, opisuje se, nastala kao pomagalo u nastavi i namijenjena je primarno studentima dodiplomskoga studija etnologije i kulturne antropologije. Zamišljena je "kao pomoć u planiranju i provedbi etnografskog terena te analizi građe prikupljene u etnografskom istraživanju", u sveučilišnoj nastavi te ponajprije na kolegiju "Metodologija etnologije i kulturne antropologije" na studiju Etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Taj kolegij autorica održava godinama i iz tog kolegija knjiga i proizlazi.

Konkretna pitanja, na koja je istodobno i lako i teško odgovoriti, kao što su: "što je teren?, gdje odlazimo na teren?, koga na terenu "susrećemo"?, što je promatranje, a što sudjelovanje u etnografskom terenu?, što je kvalitativni intervju?, što je etnolog kao instrument spoznaje?, kako se no-

simo s vlastitom ulogom u stvaranju znanja?, kako (danas) pišemo etnografiju?, s kojim se etičkim problemima susrećemo u domišljanju istraživanja, izlasku na teren i objavi rezultata?”, okosnica su sadržaja knjige i njih autorica problematizira kroz razna očista, komentira ih oslanjajući se na domaću i inozemnu relevantnu literaturu i na razne smjerove etnoloških i sociokulturnoantropoloških znanstvenih tradicija, te ih najavljuje već u uvodnom dijelu. Sprega problemsko-analičkih i epistemoloških pitanja, pregleda povijesti i razvoja discipline, praktičnih uputstava za izvedbu praktičnoga dijela nastave, zastupljena je u cijeloj knjizi. Autorica nudi praktične vještine i znanja koja studentu donekle definiraju odgovore na ta pitanja, ali istodobno s pravom ukazuje na fluidnost, neuhvatljivost, kompleksnost, višestrukost i delikatnost u tumačenjima metodoloških pitanja i posebno onih etičkih, pri etnološkom i kulturnoantropološkom istraživanju i pisanju. Treba istaknuti kako je problematiziranje naročito etičkih koncepata važan integralan dio čitave knjige.

Pojmovnik je zbir više od trideset relevantnih etnoloških i kulturnoantropoloških pojmova (poput autoetnografije, refleksivnosti, defamilijarizacije, etnologije bliskoga i dr.), koje je autorica u samoj knjizi apostrofirala i protumačila, što je korisno pomagalo pretpostavljenom čitatelju – etnologu početniku”. Taj pojam, iz naslova knjige, autorica također donosi i obrazlaže u Pojmovniku, pišući kako on označava: “status etnološkog istraživača prije stjecanja doktorata, označava ovladavanje pravilima profesije”.

Kao nastavnica, autorica je uvidjela kako se “praktični dio nastave odvija u sjeni ideje da je za etnografski teren dostatno samo negdje otići, nekoga nešto priupitati, transkribirati razgovore i temeljito ih i opsežno prenijeti u etnografskom tekstu”, pristup koji kritizira te ukazuje na postojanje “elaboriranih tehnika i strategija” koje razlikuju etnografiju od kakve druge spontane razgovorne situacije. Slično je na taj problem u tradiciji i praksi srpske etnologije i etnografije ukazao nedavno i etnolog Ivan Kovačević u knjizi *Nativna etnografija i nova tradicija: dva antropološka eseja*, kritički komentirajući kako su: “retki (...) etnografi koji u svojim monografijama detaljno opisuju sopstvene postupke posmatranja, razgovora i drugih puteva stvaranja iskustvene evidencije koja se potom pretače u etnografski tekst. (...) Za etnografski posao u srpskoj etnologiji nisu postojala nikakva precizna uputstva iako je sve do kraja sedamdesetih godina dvadesetog veka važno uverenje da ‘ako srpska etnologija nije na teorijskom nivou svetske antropologije, ono bar svoj zadatak beleženja činjenica tj. terenski rad obavlja savršeno”.

Ne može se reći da primjerice hrvatska i srpska etnologija nisu dosad “propisivale”, “usustavljivale”, “profesionalizirale” svoja istraživanja i to mahom kroz vrlo precizne upitnike, od nastajanja etnologije kao znanstvene discipline na ovim prostorima, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (Antun Radić, Jovan Cvijić, Jovan Erdeljanović i dr.). Čak i kasnije, polovicom 20. stoljeća, jedan od najambicioznijih etnoloških projekata u povijesti jugoslavenske etnologije – *Etnološki atlas Jugoslavije* – donosi obiman set pitanja koja imaju uputiti istraživača na to što i kako istraživati. To su četiri sveska upitnica, 147 tema sa setom brojnih tematskih pitanja. Također, u nemalom broju udžbeničkih i kataloških izdanja definirani su višekratno ciljevi i programi znanstvenoga rada i prikupljanja etnografske građe (npr. *Upute za poučavanje u narodnom duhu i metodičke napomene* Izidora Škorjača iz 1940. godine i *Narodoznanstvo za više razrede srednjih škola* Vida Balenovića iz 1944. godine), ili su se pak opisivale i problematizirale tradicije etnografskoga rada o prominentnim etnološkim temama (*Hrvatska etnografija: svagdan i blagdan hrvatskog puka* grupe autora iz 1998. godine). Također nalazimo niz primjera pisanih i objavljenih uputa za postupanje s etnografskim predmetima na terenu, prilikom istraživanja, i okviru muzejsko-prezentacijske djelatnosti: *Upute za čuvanje etnografske građe* Josipa Milićevića iz 1980. godine i *Upute za čuvanje etnografskih zbirki* Ane Mlinar i Zvezdane Antoš iz 2004. godine. Srodni tomu su i razni priručnici za obnovu postojećih zapuštenih ili devastiranih etnografskih predmeta i objekata: *Priručnik za obnovu posavske tradicijske drvene kuće* skupine autora iz 2006. godine te *Priručnik za obnovu tradicijske kuće Slavonije i Baranje* Sanje Lončar-Vicković i Dine Stober iz 2011. godine.

Međutim, knjiga *Teren za etnologue početnike* publikacija je namijenjena primarno sveučilišnoj nastavi (etnologije i kulturne antropologije) te je ciljana sprega 1) didaktičkog, etnografskoga pomagala (namijenjena studentima, opremljena tehničko-praktičnim uputama), 2) iscrpnoga pregleda domaće i inozemne literature o metodološkim, teorijsko-konceptualnim i epistemološkim raspravama i problematici etnografskoga rada, te 3) sveobuhvatne problemske studije složenog odnosa znanstvenih tradicija i standarda suvremenih istraživanja i postupanja s istraživanima.

Naime, premda se od samog početka razvoja znanstvene discipline krajem 19. stoljeća težilo imenovati i klasificirati znanstvena istraživanja kroz pisani materijal, manje se istodobno težilo kritički i eksplicitno kroz pisanje komentirati metodologiju i epistemologiju (a to upravo čini autorica u ovoj knjizi) onako kako su to u hrvatskoj etnologiji i kulturnoj antropologiji prethodno činili primjerice: Dunja Rihtman-Auguštin u tekstu "O nekim metodološkim problemima etnološkog istraživanja sadašnjosti" (1974.); Zorica Rajković u tekstu "Obilježja etnografske građe" (1974.); Lydia Sklevicky u tekstu "Profesija etnolog – analiza pokazatelja statusa profesije" (1998.); Melanija Belaj, Jelena Marković, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić u tekstu "Etička pitanja u humanističkim istraživanjima: (če)t(i)ri studije slučaja" (2009.); grupa autora u objavljenj raspravi "Etika u etnologiji/kulturno"j antropologiji (2009.), kao i Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek u sveobuhvatnoj problemskoj i meta-metodološkoj studiji o suvremenim terenskim istraživanjima i o "terenu", *Etnologija bliskoga: politika i poetika suvremenih terenskih istraživanja* (2006.), na koju se autorica višekratno i logično referira. Ovim priručnikom svi su ti doprinosi (in)direktno sintetizirani, reafirmirani te problematizirani.

Cjelina za koju mi se čini da u ovom priručniku pomalo "nedostaje" (a što se može otvoriti nekim drugim srodnim izdanjem, možda i u okviru iste biblioteke), pitanje je dokumentacije, arhiviranja prikupljenih podataka – "život" građe nakon objave članaka, nakon transkribiranja i po završetku istraživačkoga projekta. (Kada) da ili ne, što (dio ili cjelinu), kada, gdje ("komu?") i kako? Poimam to kao osjetljivu, neuralgičnu točku mnogih etnografskih istraživanja u okviru raznih domaćih te inozemnih institucija i znanstvenih tradicija, koja je rijetko apostrofirana i problematizirana ne samo na organizacijsko-tehničkoj, nego i epistemološkoj razini. "Život" građe, prikupljenih kvalitativnih podataka, čini se nerijetko ostaje, po dovršetku istraživačkoga procesa, u nekom procjepu individualnih procjena, projektnih ugovornih obveza, manjka razmišljanja o tomu, manje ili više usustavljeno ("strogo" ili "manje strogo") postavljenih obveza oko dionice dokumentiranja u okviru kako projekata, tako i nastave te pojedinih kolegija, istraživačeve nelagode s generalijama ispitanih ili pak s detaljima o samom istraživaču, iskazanim u procesu intervjuiranja itd.

Ovaj priručnik može zainteresiranu znanstvenu publiku i relevantnost pronaći u studiju etnologije i kulturne antropologije te raznim drugim studijima društveno-humanističke provenijencije (sociologija, psihologija...), osobito ako u svojem znanstvenoistraživačkom fokusu i nastavnom programu imaju kvalitativnu paradigmu i metodologiju te etičke koncepte. Premda je naslovom deklariran kao namijenjen "etnologu početniku", on je iznimno znanstveno relevantan i praktičan raznim "Drugima".

Tihana Rubić

Jelka Vince Pallua, *Zagonetka virđžine*. Etnološka i kulturnoantropološka studija, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2014., 310 str.

Jelka Vince Pallua etnologinja je čiji interes za status žena u tradicijskoj kulturi nije kratkog daha. Njime se bavi tijekom cijele svoje znanstvene karijere pored istraživanja tema poput povijesti hrvatske etnologije, tradicijske kulture jadranskog Sredozemlja i mitologije, da nabrojimo samo neke. Od devedesetih godina 20. stoljeća intenzivno se bavi istraživanjem virđžina, poznatih još kao ostajnice ili tobelije.

Knjiga koju predstavljamo temelji se na njezinom doktoratu obranjenom 2000. godine i posvećena je svim "nevidljivicama" iz povijesti. Žene su, kako navodi u uvodu, bile dvostruko nevidljive u povijesti: i kao istraživačice i kao istraživane. Za razliku od žena u svijetu privatnosti koje gotovo da i ne postoje za povjesničare, virđžine su prisutne, jer bivajući društveno muškarci postaju predmetom istraživačkog interesa. U prilog ženskoj nevidljivosti pridonose dodatno i one same vrlo često jako izraženom mizoginijom.

Tko je i što je zapravo virđžina? Virđžina, zavjetovana djevica, žena je koja živi u celibatu, odijeva se i ponaša kao muškarac i ima sva prava kao muškarci. Riječ je o običajno-pravnoj instituciji, kada djevojka, zbog nedostatka muškaraca koji osiguravaju opstanak obiteljskog imena odnosno roda, preuzima mušku ulogu. Ta je pojava bila raširena u dinarskim predjelima zapadnog Balkana, a prisutna je i danas ponegdje u sjevernoj Albaniji te Crnoj Gori.

Autorica zagonetku virđžina analizira kroz pet poglavlja. Uvodno poglavlje "Tragom virđžina" već naslovom ukazuje na vremensku i prostornu potragu za virđžinama. Zanimljiv je i paradoks koji navodi: za razliku od povijesnih nevidljivica istraživačica, o ovoj su temi uglavnom pisale žene. Drugo poglavlje "Rasprostranjenost pojave" temelji se na građi iz pisanih izvora od druge polovice 19. stoljeća do danas na različitim jezicima te na upitnicama *Etnološkog atlasa*. U tome poglavlju predstavlja i dvije etnološke karte: prva je izrađena na temelju upitnica, dok su za drugu poslužili pisani izvori, u kojima nalazimo preko 300 potvrda o virđžinama. U potpoglavlju o "amazonkama" u Istri autorica analizira upitnice i pokazuje da usprkos nizu jednakih obilježja ne možemo govoriti o virđžinama u tom dijelu Hrvatske. Poglavlje završava analizom mogućih virđžina na Apeninskom poluotoku.

"Raznoliko lice virđžine" treće je poglavlje u kojem se prikazuju raznolikosti pojave virđžine i neujednačenosti osobina, načina ponašanja, odijevanja, poslova koje obavlja ili naziva. *Virđžineša, tombelija, muškobanja, baba devojka, momak devojka, muška devojka, starosedelka*, samo su neki od brojnih naziva. Upitnička građa, koja se pak razlikuje od pisanih izvora, nudi nam i motive za postajanje virđžinom. Nepostojanje muškog nasljednika jedan je od razloga, dok je drugi ljubav, odnosno žalost za poginulim mladićem: "djevojka kojoj je momak poginuo obukla je mušku odjeću i otišla u hajduke", stoji u jednom od zapisa. Bez obzira na to je li djevojčica predodređena za mušku ulogu od rođenja ili najranijeg djetinjstva ili je, pak, ulogu muškarca u kući žena preuzela u zreloj dobi, zajedničko im je, zaključuje autorica, da je virđžina društvena institucija čiji je zadatak uklopiti se u određene potrebe obitelji i društva te je zbog toga društveno prihvaćena i cijenjena.

Četvrto i najduže poglavlje nosi naslov knjige. U njemu autorica promatra pojavu virđžine iz povijesne perspektive kako bi utvrdila vrijeme i uzroke nastanka tog kulturnog fenomena. Zagonetka virđžine se višestruko raspliće, najprije kritikom dvoje autora oprečnih interpretacija virđžine Marijane Gušić i Mirka Barjaktarevića, potom analizom tog fenomena sa stajališta pojednostavljenih, odnosno stereotipnih interpretacija kategorija matrijarhata i patrijarhata balkanskog tipa. Autorica ističe da je za razumijevanje pojave virđžina nužno napustiti unaprijed zadane istraživačke modele i teorijske pristupe. Virđžina, kao i krvna osveta, dijelovi su običajnog prava koji pridonose uspostavljanju narušene društvene ravnoteže pri čemu virđžina ispunjava nedostatak

muškog potomka. Ta običajno-pravna dosjetka, kako je naziva autorica, važna je za funkcioniranje zajednice, a ne za poboljšanje položaja pojedinca. Iako se virđžine u posljednja dva desetljeća intenzivno interpretiralo s feminističkih pozicija, Jelka Vince Pallua drži da feministički ključ nije onaj kojim se može otvoriti zagonetka virđžine. Neosporno je da se u slučaju virđžine radi upravo o kulturno oblikovanoj društvenoj pojavi koja ima za cilj održanje uspostavljenog reda, a ne njegovo podrivanje ili subverziju. Isto tako, smatra ona, pogrešno je u virđžini tražiti iskorak u emancipaciji žena i ostvarenju ravnopravnog položaja žena u društvu, a još manje je virđžina izraz individualne potrebe za iskazivanjem rodnog identiteta. Takvo stajalište drži jednim od neoromantičnih mitova. Romantični mit onaj je nešto stariji, koji virđžine vezuje uz matrijarhat u kojem su žene imale vlast i neobuzdanu slobodu. S time je povezano i idealiziranje praiskonskog, prirodnog, egzotičnog, što je za Evropljane s kraja 19. i ranog 20. stoljeća upravo bio ovaj dio Balkana. A njega je valjalo civilizirati i pripitomiti. Neoromantičarsko tumačenje, pa bilo ono i feminističko, samo je, smatra autorica, drugo lice zapadnjačkog paternalizma i imperijalne politike spram Drugog.

Posljednje poglavlje "Etnogram – kronološki niz svjedočanstava" donosi niz pojedinačnih slučajeva virđžina zapisanih od 1860. do 2014. godine. Autorica navodi kako se time razbija mit o njima kao amazonkama koje žive samo u sjećanjima te upućuje na njihovu doduše rijetku, ali ipak vidljivu prisutnost i danas. U tom će poglavlju čitateljima zacijelo biti osobito zanimljive fotografije koje datiraju od početka 20. stoljeća do 2008. godine, koje pokazuju ne samo njihovu različitost, nego i načine na koje ih vide fotografi pojedinih razdoblja.

Jelka Vince Pallua polazi sa stajališta da valja razbiti mitove u interpretaciji virđžine kao endemske kulturne pojave na zapadnom Balkanu, jer su neegzaktni. Da bi razlučila mit od zbilje i razotkrila zagonetku virđžine koja se ne dotiče samo spolnog, odnosno rodnog identiteta, nego i povijesnih presjecišta, etničke i religijske pripadnosti, usmjerila se etnološkim, kulturnoantropološkim i povijesnim istraživanjima. Stoga je ova knjiga važan prinos o virđžinama pa onda i o ženama "nevidljivicama iz povijesti".

Željka Jelavić

Mirna Tkalčić-Simetić, Hrelić. Antropologija prijepornog mjesta, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb 2015., 112 str.

Knjiga Mirne Tkalčić-Simetić bavi se, kao što to i njezin naslov sugerira, zagrebačkim *buvljakom*, to jest sajmom rabljene robe koji se već trideset i šest godina kontinuirano održava podno gradskog odlagališta otpada, u naselju Jakuševac. Fokus autoričina zanimanja usmjeren je na iščitavanje značenja koja Hrelić poprima u premreženostima političkog, ekonomskog, urbanističkog, medijskog diskursa te diskursa onih koji su svojim bivanjem, životnim navikama i potrebama *umješteni* u Hrelić kao njegovi sudionici: prodavači, kupci i predstavnici Uprave sajma. Kovitlacu različitih i višerazinskih značenja koja izranjaju iz te mreže Tkalčić-Simetić analitički pristupa uvodeći koncepte "prijepornog prostora" i "heterotopije", u kojima vidi plodonosna sredstva za razumijevanje, s jedne strane, "uvjeta proizvodnje prijepornih značenja", a s druge, "putokaz za razumijevanje njegova otklona od društvene normativosti" (str. 8). U osloncu na relevantne teorijske uvide o tim i njima srodnim pojmovima, a u kontekstu izrazite kompleksnosti i međusobne ovisnosti značenja koja taj sajam poprima na različitim razinama, odlučila je istraživanje predstaviti kroz dvije temeljne perspektive: "društvenu proizvodnju" i "društveno oblikovanje" Hrelića.

Povijesno-urbanistički i političko-ekonomski kontekst nastajanja i egzistencije sajma, kako u fizičkom tako i u simboličkom smislu, u središtu su zanimanja cjeline koja se bavi "društvenom

proizvodnjom Hrelića”. Kad je i kako sajam nastao, kako je funkcionirao u pojedinim razdobljima svoje egzistencije te kako je tekla njegova simbolička transformacija u mjesto Drugosti, to jest marginalno mjesto privremenih sadržaja neke su od tema kojima se Tkalčić-Simetić bavi u tome dijelu studije. Upućuje, također, i na značajke kontinuirane neizvjesnosti sajma, koje su povezane s raznolikim aspiracijama formuliranim ponajprije kroz naglasak na potrebi primjerenijega iskorištavanja prostora na kojemu se održava. Planove o Hreliću, ili o prostoru njegova održavanja, kao one nastale “odozgo” autorica kontekstualizira širim kontekstom njihova javljanja, odnosno njima inherentnim vrijednosnim sustavima, ne izostavljajući pritom ni pitanje utjecaja moći različitih vrsta. Osobito je u zanimljiva autoričina analiza odnosa između sajma i odlagališta otpada koji se, svaki na svoj način, u javnoj percepciji umnogome prepoznaju kao problematični i neprimjereni gradski sadržaji. Oni su, naime, tijekom vremena “zajedništva”, razvili osobitu vrstu simbioze te je upravo odlagalište otpada, naglašava autorica, osiguralo ukorjenjivanje sajma na lokaciji Jakuševac i postalo jedan od presudnih instrumenata njegove zaštite.

Iščitavanju značenja posredstvom kojih se Hrelić oblikuje na “makrorazini” Tkalčić-Simetić u cjelini posvećenoj “društvenom oblikovanju” supostavlja ona koja izranjaju iz kazivanja ljudi koji već svojim bivanjem na Hreliću, a onda i praksama u kojima sudjeluju, na osobit način stvaraju “duh mjesta”. Preispituje odnos između Uprave sajma i njegovih sudionika te raspravlja o vrstama društvenosti koje se ostvaruju na sajmu. Središnju važnost pritom dodjeljuje sajmišnom najlonu definirajući ga kao “locus društvenosti”, odnosno “srž mjesta”. On je, naime, izravno mjesto susreta prodavača i kupaca, koji različitim pregovaračkim taktikama i procjenama razmjenjuju robu i novac. Za razliku od uglavnom površnih i privremenih odnosa koji se uspostavljaju između tih dviju grupa sudionika sajma, odnosi između prodavača umnogome su kompleksniji i čvršći. Poštivanje sajmišnih pravila, među kojima je temeljno ono koje se odnosi na poštivanje prostornih pravila (raspored najlona), ključni je, čini se, kriterij identifikacije nekog pojedinca kao pripadnika zajednice prodavača. Kao neke od značajki te vrste zajedništva Tkalčić-Simetić navodi solidarnost, empatiju, osjećaj istosti i razvijanje prijateljskih odnosa.

U završnome dijelu studije autorica pozornost usredotočuje na marginalizaciju Hrelića i njegov kontinuirano privremeni karakter, odnosno na neizvjesnost njegove budućnosti, naglašavajući pritom izrazito prijeporan karakter toga mjesta te utvrđujući postojanje različitih vrsta otpora koji su, ističe, neodvojivi od odnosa moći na različitim razinama. Definirajući vlastitu studiju kao “etnografiju neizvjesnosti”, raspravlja o nekim scenarijima budućnosti Hrelića te predlaže moguća rješenja “problema” toga sajma, naglašavajući pritom kako je u bilo kakvoj intervenciji u prostor iznimno važno u obzir uzeti njegovu socijalnu i temporalnu slojevitost.

Na koncu, važno je napomenuti da je studija *Hrelić: antropologija prijepornog mjesta* proizašla iz autoričina diplomskog rada. Znanstvenu je zrelost mlada autorica pokazala načinom na koji je pristupila ovoj izuzetno kompleksnoj temi, odnosno izborom prikladnih teorijskih i metodoloških rješenja. Studijom je otvorila u domaćoj etnologiji nedovoljno prepoznato područje istraživanja sajmovi, tržnica i sličnih mjesta, koja su samo naizgled svodiva na njihovu osnovnu funkciju. Mnoga od pitanja koja je studijom načela budućim će istraživačima nesumnjivo biti poticajna u dubljoj i detaljnijoj razradi ove i njoj srodih tema.

Ana-Marija Vukušić

Zborovanje slovenskega muzejskega društva, Kočevje, 10. – 11. oktober 2014., knj. 9, Verena Vidrih Perko, Borut Rovšnik, Verena Štekar-Vidic, Ida Gnilšak, ur., Slovensko muzejsko društvo, Ljubljana 2014., 105 str.

Deveta knjižica Slovenskog muzejskog društva, kako to navodi Verena Štekar-Vidic, predsjednica Slovenskog muzejskog društva, proizašla je iz godišnjeg skupa slovenskih muzealaca održanog u Kočevju 2014. godine. Navedeno okupljanje bilo je posvećeno temi muzejske profesionalne etike, a raspravu su moderirali Verena Vidrih Perko i Borut Rovšnik.

U okupljenim tekstovima, poput onog uvodnog Mojce Ramšak naslovljenog “O etiki u slovenski etnologiji in kulturni antropologiji”, razmatraju se formalna pitanja etičkog djelovanja i pratećih pretpostavki koje oblikuju disciplinarno specifične načine etičkoga postupanja u etnologiji i kulturnoj antropologiji. Ramšak tako donosi pregled relevantnih strukovnih etičkih kodeksa i ispisuje povijest formaliziranja etnološke strukovne etike u Sloveniji, počevši s 2006. godinom kao godinom pojave prvog nacрта etičkog kodeksa. Istodobno, kroz pregled razvoja etičkih standarda u studijskim programima etnologije na slovenskim sveučilištima, oblikovanja etičkih odbora, razmatranja širih zakonskih okvira koji normiraju etičko djelovanje u znanosti i obrazovanju, pa sve do etičkih pitanja u području zaštite muzejskih predmeta, prevencije zloupotrebe i problematiziranja načela povjerljivosti podataka u raspolaganju (pohrani, interpretaciji i izlaganju) muzejskim predmetima, Ramšak ocrtava različite mehanizme etičkih zahtjeva i njihove obuhvate u sasvim specifičnim disciplinarnim uvjetima prakticiranja etnologije i kulturne antropologije.

“Zgodba o ‘velikih’ i ‘malih’ zgodbah in njene etične implikacije v kulturi” tekst je Jožefa Muhoviča posvećen postmodernističkoj najavi kraja velikih priča. Tekst započinje donekle proročkim aforizmom Friedricha Schillera o ulozi umjetnika koji svojem narodu ne isporučuje ono što narod želi, nego ono što treba. Promišljajući etiku kulturologije u svjetlu navedenog aforizma, Muhovič ulogu velikih priča u oblikovanju muzeja sagledava kroz dva načela zahtjeva: eksterno načelo koje naziva “samo-opovješćivanje/historizacijom” i drugo, interno načelo koje naziva muzeološkim “aktualiziranjem arhetipičnog”. I dok se samo-opovješćivanje/historizacija događa kao muzealizacija malih priča, muzeološko aktualiziranje arhetipičnog predstavljalo bi “dugoročno promišljanje povijesti u sadašnjosti” prije svega kao strukovnog iskušenja u tretiranju i prezentaciji povijesti nakon smrti ideala “velike priče”.

Oskar Habjanič svoj tekst “Času neprimerna premissljevanja: etične dileme v muzeologiji in muzejih” posvećuje usporedbi Aristotelove *Nikomahove etike* i ICOM-ovog kodeksa muzejske etike te čitanju muzejskih etičkih prijedora očima Friedricha Nietzschea. Dok s jedne strane središnja tema članka biva uklopljena u razmatranje ideala *dobra* i “prijevoda” istog u suvremeni ICOM-ov etički pravilnik, druga tematska cjelina rada bavi se mandatom muzeologije koji bi se vodio dvama temeljnim ničeanjskim principima: sumnje i skepse.

Jelka Pirkovič u “Vprašanju etike v varstvu kulturne dediščine” objavljuje prijedlog za oblikovanje skupnog konzervatorsko-restauratorskog etičkog kodeksa koji bi se vodio dobrotitima zajednice, jasnim definiranjem pojma baštine i spoznajom da je pitanje interesa za baštinu dijeljeno s čitavom zajednicom te je dio osnovnih ljudskih prava dionika neke kulture i nije samo strukovno pitanje. Podjednako tako, navedeni bi se etički kodeks morao jasno postaviti prema “malim i slabim”, ali i velikim baštinskim kompleksima uključivo s obvezom da se s posebnom pažnjom tretira “baština užasa”. Tu, prema njezinom mišljenju, pripadaju i pitanja razumijevanja važnosti baštine kao dijela općih i dijeljenih vrijednosti zajednice, potom zahtjev za holističkim vrednovanjem svih aspekata baštine, razvijanje svijesti u procesima i načinima zaštite baštine koji

bi omogućili aktivno življenje s baštinom, razumijevanje baštine koje neće biti statično, shvaćanje da briga o baštini podrazumijeva zadovoljstvo, te, u konačnici, kompleksno tretiranje baštine kao dijeljenog resursa o kojem brigu vode stručna tijela no istodobno brižnost dijele s čitavom zajednicom, a posebno nositeljima te sustvarateljima baštine. Jedan od ciljeva etičkog kodeksa ogledao bi se, prije svega, u promicanju aktivne upotrebe baštine, poštovanju preoblikovanja i kreacije novih baštinskih vrijednosti od strane onih koji baštinu doživljavaju prvenstveno kao izraz svoje kulture življenja.

Andrej Medved u visoko poetičnom tekstu "Enigma Gabrijela Stupice" nudi analizu Stupičina slikarstva bjeline i svjetlosti, praznine, femininosti i čitanja "Lucije" testirajući psihoanalitička tumačenja Stupičina opusa.

Tina Pleško u tekstu "Umetnostni muzji, sodobna umetnost in etika" tematizira estetiku ružnog, diletantizam, provokaciju suvremene umjetnosti, te izvedbu, koje često pomiču granice moralnosti i etike. Pleško će se u tekstu upitati gdje je granica umjetničke slobode u izazivanju etičkih normi i morala, zahvatit će probleme falsifikata i falsifikatora i nezakonite trgovine umjetninama, da bi, u konačnici, tematizirala još dva kompleksa etičkih problema vezanih uz predmete suvremene umjetnosti i njihove muzealizacije: muzejsko eksponiranje ekstrapoliranih sakralnih predmeta te plemenske umjetnosti i etnocentrične muzealizacije kulturno osjetljivih predmeta, sve do predstavljanja ljudskih ostataka u muzejima. Posebnu, pak, dionicu predstavlja kompleks u kojem razmatra pitanja etike i ideologije, umjetnosti totalitarnih režima poput sovjetskog socrealizma, talijanskog fašizma, do nacionalsocijalističkog kompleksa arijske umjetnosti, koja je, s jedne strane, za sobom povlačila idealizaciju "njemačke umjetnosti" kako su je zamislili estetski propagandisti "Velike Njemačke", a, s druge strane, inicirala javni ostracizam ekspresionista i suvremene njemačke umjetničke produkcije. U konačnici, kao posljednji veliki etički kompleks, Pleško tematizira problem restitucije umjetničkih predmeta koji su u europskim muzejima pohranjeni tijekom razdoblja kolonizacije.

Aleksandra Berberih-Slana i Vesna Zakeršnik uključuju se u zbornik detaljnim propitivanjem ICOM-ovog kodeksa strukovne etike. Pokazujući u tekstu "Kodeksi poklicne etike in ravnanje s človeškimi viri" da su strukovno etičko djelovanje i moralni ustroj dijelom (cjelo)životnog "učenja", Berberih-Slana i Zakeršnik pozicioniraju etičko djelovanje između institucije, zakona i pojedinaca. Ukazujući na institucionalnu i simboličku razinu učinkovitih etičkih kodeksa koji definiraju standarde profesionalnog djelovanja, ali i moralne imperativne muzejskog djelovanja, Berberih-Slana i Zakeršnik pokazuju da je etičko i moralno djelovanje dijelom istog kompleksnog pitanja.

Pitanjima o odgovornosti muzeja da svojim radom, odnosno muzejskim izložbama bude vođen principima istine, točnosti i vjerodostojnosti, Metka Dariš bavi se u članku "Etične dileme – muzejska prezentacija in interpretacija". Kao središnji problem Dariš će izdvojiti pitanje prezentacije, odnosno muzejskih izložbi kao komunikacijskog sredstva, pokazujući da je pitanje prezentacije i interpretacije dio sustava koji implicira izbore i, s tim nužno povezano, etičke dileme. Nove muzejske izložbene prakse propituje prije svega zbog ciljeva poput dizajniranja izložbi-produkata, inzistiranja na doživljaju i zabavi, pri čemu jasno naznačuje odmicanje od propitivanja "problematičnih i neprivlačnih tema". Tim pitanjima načinje problem "društvene uloge etičnog muzeja" prokazujući prividnu neutralnost muzeja, upućujući na muzejske prakse kao prakse djelovanja s pozicija moći. Podastirući čitateljima provokativno pitanje Richarda Sandela o nužnosti muzejskog "moralnog aktivizma", Dariš od muzejske prezentacije i interpretacije očekuje promicanje simetričnih ljudskih prava, muzej koji je inkluzivan za sve članove zajednice i muzejsko djelovanje koje je vođeno idealima "pravičnosti, poštenja te dostupnosti".

Staša Tome u tekstu "Bodo prostovoljci delali namesto nas? Zanke in uganke prostovoljskega dela v muzejih" otvara, možda za hrvatske prilike novu, ali svakako zanimljivu, temu volonterskog rada u muzejima. Tome tekst gradi razlažući najčešće stereotype o volonterskom radu poput onih

da se volontere iskorištava kroz korištenje besplatne radne snage, da volonteri treće životne dobi zauzimaju radna mjesta novim i mladim zaposlenicima, da je vođenje i koordinacija volontera vremenski zahtjevan posao koji usporava redovite aktivnosti ili pak da se upravo zbog postojanja volontera dio redovitog posla uposlenika prebacuje na stručno neosposobljene osobe. No Tome, kako je i namjeravala kroz predstavljanje volonterskog rada u Prirodoslovnom muzeju Slovenije, u zaključku ipak pokazuje da se unatoč neutemeljenim bojaznima, odraženim u negativnim stereotipima o volonterima, praksom uključivanja volontera u djelatnosti muzeja postiže jedan od ciljeva ideje participativnog muzeja. On postoji zbog šire zajednice i djeluje tako da je u svoj rad uključuje u svim segmentima muzejskog djelovanja.

Participativnim muzejom i politikama sudjelujućeg muzeja bavi se Borut Rovšnik u tekstu "Etika sodelovanja/participativnosti v muzejih". Etikom sudjelovanja i "sudjelujućim muzejom" Rovšnik naziva muzej u kojem posjetitelji imaju priliku prenijeti svoje vlastite ideje, izmjenjivati svoja iskustva i među sobom se povezivati. U etičkom smislu paradigma participacije/sudjelovanja regulirana je i podrazumijeva prije svega pravo zainteresirane javnosti na uključenost u procese odlučivanja, pravo da se artikulirani interes javnosti tretira aktivno u donošenju odluka, zagovara održive odluke i obvezuje donositelje odluka da javnost izvijeste o načinu na koji će se zahtjevi javnosti tretirati. Etika participacije u budućnosti u globalnoj perspektivi sažeta je u trima problemskim cjelinama: dostupnost i raznolikost, konflikt interesa, kontrola nad sadržajem, koje participativnim/sudjelujućim muzejima ukazuju na najčešće probleme izvedbe sudjelujućeg muzeja.

Poigravajući se latinskom maksimom Verena Vidrih Perko u tekstu "Non omnibus omnia, sed omnibus optima. /ne vseg a vsem, temveč vsem, kar je dobro/ O muzealstvu, etiki in demokraciji" zaključuje zbornik radova posvećen muzejskoj etici. U gotovo refleksivnom tekstu Perko pokazuje kako je pitanje etike s jedne strane pounutreno i intimno pitanje koje su kolege i stručnjaci osjećali kao važno i relevantno te su po objavi poziva za skup podijelili s organizatorima svoja mišljenja i zebnje oko "etičnosti" muzejske prakse, ali i muzejske svakodnevice. No isto tako, Perko će iskreno pokazati da su organizatori skupa koji bi se bavio teorijskom strukovnom etikom bili suočeni s malim odazivom stručnjaka. I dok je osoban stav o "etičnosti" i još više "neetičnosti" naše svakodnevice možda važan, Zbornik radova Slovenskog muzejskog društva o muzejskoj profesionalnoj etici iskoračio je iz narcisoidnosti "osobnog" kako bi se pozabavio institucionalnim etičkim dilemama koje smještaju muzej kao instituciju u šire ekonomske, kulturne, političke, tehnološke kontekste suvremenog svijeta, ukazujući na ulogu muzeja u oblikovanju društvenosti i, obratno, zahtjeve društva u oblikovanju institucionalnih muzejskih praksi.

Sanja Potkonjak

Captured by the City. Perspectives in Urban Culture Studies,
Blagovesta M. Momchedjikova, ur., Cambridge Scholars
Publishing, Newcastle upon Tyne 2013., 266 str.

Zbornik *Captured by the City: Perspectives in Urban Culture Studies* vrlo je dinamična publikacija. Tome pridonose barem dvije karakteristike zbornika. Jedna je tehnička – zbornik se sastoji od velikog broja radova (18) što je donekle vjerojatno utjecalo na to da su radovi nešto manji u opsegu od uobičajenoga, što nije ostavilo traga na znanstvenoj kvaliteti tekstova, a odrazilo se na dinamičnost zbornika. Druga karakteristika zbornika koja stvara dinamičnost je njegova interdisciplinarnost, pa se tako pogledi na urbanu kulturu izvode iz teorija i pristupa sociologije, antropologije, povijesti, lingvistike, povijesti arhitekture, američkih studija, afroameričkih i karipskih

studija, postkolonijalnih studija, kritičkih studija medija, studija filma i fotografije, komparativne književnosti, kulturalnih studija, performativnih studija, feminističkih studija. Svaki prilog *melange* je nekoliko od navedenih pristupa, a svi pristupi zajedno opravdavaju agendu zbornika kako ga je postavila urednica Blagovesta M. Momchedjikova, o afirmaciji “urbanih kulturnih studija” (*urban culture studies*). Glavna urednica, profesorica pisanja i urbane estetike na Sveučilištu New York, objašnjava da uz postojeću disciplinu “urbanih studija”, koja se bavi gradom kao objektom i to ekskluzivno iz perspektive urbanih planera, arhitekata i političara, uvodi disciplinu “urbanih kulturnih studija” u okviru koje se “grad obgrljuje kao dinamični susret, umjetnički pothvat, događaj, praksa, izvedba, uzajamnost” (str. 1). Iako bismo mogli reći da je navedena definicija urbanih studija preuska jer je zanemareno (ili u funkciji supostavljanja prema predloženoj disciplini urbanih kulturnih studija izostavljeno) da i društvene i humanističke znanosti doprinose ukupnom polju urbanih studija, činjenica jest da za razliku od pretežito akademskog i strogo analitičkoga svijeta bavljenja gradom u okviru urbanih studija, predložena nova disciplina urbanih kulturnih studija ima snažniji fokus na pristupima i teorijama proizašlima iz humanističkih disciplina, na pristupima koje bismo mogli, parafrazirajući koncept “mekog grada” Jonathana Rabana, nazvati i “mekim pristupima”, prisutniji je i umjetnički senzibilitet, a sve zajedno kreira etos bavljenja gradom koji se odmiče od strogo analitičkoga prema “umjetnosti bivanja prisutnim u gradu” (str. 3). Najšire bismo takvu poziciju mogli interpretirati kao nemogućnost distanciranja od procesuiranja i reflektiranja osobnog urbanog iskustva i življenja u istraživanju, na čemu se s jedne strane inzistira u političko-ekonomskim, planersko-arhitektonskim i dijelom sociološkim istraživanjima, a s druge strane se upravo re/afirmira u okviru urbanih kulturnih studija. Kulturnoj antropologiji je blizak takav pristup, autoetnografski i refleksivni, a i postulacija bavljenja gradom u njegovoj kompleksnosti, pluralnosti, simultanosti i kontradiktornosti je isto tako u srži kulturnoantropoloških pristupa gradu. I dok razmišljamo kako istraživački “osvojiti” grad bivamo i sami, kao stanovnici grada, “osvojeni gradom”, kako je naslovljen i cijeli zbornik, dajući gradu živu karakteristiku, karakteristiku činitelja, subjekta. Fizički, materijalni okoliš grada, ali i nematerijalnost grada izražena kroz perceptivno (zvukovi, mirisi) ili virtualno (urbani lokalni kiberprostori, globalne veze) okvir je stalnoga repozicioniranja i urbanog mjesta i urbanog sebstva, kako ističe Momchedjikova u uvodu, i ta je dinamika ključni dio holističkog i ljudskog pristupa i razumijevanja grada koji se promovira u okviru urbanih kulturnih studija. Ono što nije eksplicitno izrečeno, ali je implicitno i osjetno prisutno, možda i kao karakteristika pristupa urbanih kulturnih studija, autorska je osvojenost gradom u smislu opijenosti, zaljubljenosti, gotovo nježnosti smještene u rečenicama uvodnog i ostalih tekstova, pa to stvara i jednu novu senzaciju u čitanju ovoga zbornika.

Gradovi o kojima govore radovi u zborniku većinom su sjevernoamerički, uz nekoliko engleskih gradova, što nije čudno jer je i jezgra autora proizašla iz sudjelovanja u okviru Urban Culture Area sekcije Mid-Atlantic Popular/American Culture Association. Na stranicama zbornika se tako nižu priče o New Yorku, Bostonu, Buffalou, New Orleansu, Los Angelesu, Prestonu i Londonu, Torontu i još nekim drugim gradovima, ali imaginacija življenja u gradu često povezuje više gradova u konstrukciji značenja i razumijevanju (vlastitoga) urbanog iskustva.

Zbornik se sastoji od tri dijela koja se bave mjestima, identitetima i izvedbom, iako je podjela po poglavljima samo načelna jer se tekstovi pretaču unutar ovih triju tema. Prvi dio naslovljen je *City Places: In Memory, History, and Real-time*. Konstrukcija sjećanja mjesta u središtu je nekoliko radova. Ines Rae kroz svoja istraživanja uočava da mjesto nije “zamrznuti blok slojeva sjećanja” koji se uvijek repetira, nego se sjećanja na mjesta mogu tumačiti kao iskre, kao pokretači multimodalnih i multitemporalnih priča u kojima je sjećanje samo jedan segment. David Michalski bavi se osobnim sjećanjem, fragmentiranjem i kolažiranjem sjećanja na svoj rodni grad, dok Lois Ascher problematizira sjećanja pohranjena u muzeju koji nastaje nakon rušenja dijela Bostona uslijed urbanih regeneracijskih projekata. Sljedeća tri rada u prvome dijelu bave se konstrukcijom javnoga prostora kroz povijesna razdoblja i suvremene indikatore, od koji su socijalabilnost i različitost neke

od ključnih (Nathalie Boucher); kroz službene diskurse (od kontrole do demokracije) te odnose s građanima u oblikovanju javnih prostora gradskih parkova (Matthew Postal); te kroz prakse koje demokratiziraju, čak i anarhiziraju grad, kao što je postavljanje uličih reklamnih plakata (Tara Milbrandt).

Drugi dio zbornika – *City Identities: In Transit and Situ* – propituje trenutke krize koje pojedinac ili društvena grupa doživljava u gradu, krize koje su izazvane tranzitnošću, migracijom, potencijalnim nestankom. Ključna riječ u tim tekstovima jesu identiteti – javna ne/vidljivost nacionalnog /klasnog identiteta ruskih imigranata (Margarita Kompelmahler); nestanak pojedinih urbanih identiteta iz katastrofama poharanih gradova (Emmanuel Raymundo); borba za identitete koji se gube u dijelovima grada koje zahvaćaju procesi gentrifikacije (Tolonda Tolbert); identiteti u situacijama privremene ili trajne dislokacije uslijed poslovnih ne/mogućnosti (Michelle Lee Dent, Samuel Neural, Keisha-Gaye Anderson). Sve su to identitetne teme u kojima se u trenucima ekonomske, društvene i geografske mijene propituje i grad i urbano sebstvo.

Treći dio zbornika *Performing the City: Voices and Practices* bavi se interakcijom ljudi i mjesta kroz primjere lingvističkih i umjetničkih suodnosa. Jedna posljedica interakcije jest i stvaranje jezičnih posebnosti kao što su urbani dijalekti i posebni lingvistički izrazi (Joe Trotta), muzikalnost lokalnih urbanih govora (Ronald Dorris) ili glazbeni stil – hip hop – koji perpetuira mjesto (crnački *ghetto*) kao fizičko mjesto, “stanje uma”, životni stil, jezik i sl. (Jerry Persaud). U nekoliko radova opisuju se primjeri u kojima umjetnička praksa angažira ljude i mjesta, kao što je prikazivanje filmova i filmska radionica (Matthew Hawkins i Marta Rabikowska) ili ulični performansi i kazališne improvizacije (Melanie Sovern), a također i umjetničko portretiranje slikom i riječju vlastitoga puta u pomaku (teritorijalnom i socijalnom) iz/od depriviranoga urbanoga mjesta (Rafaela Santos).

Ovaj zbornik okuplja studije i analize koje unose nove poglede na odnos pojedinca i grada, pojedinačnog i cjeline, progovaraju o verbalnim i kinestetičkim suodnosima sa i u urbanom okružju i načinima proizvodnje i prenošenja kulturnog znanja grada. Studije dotiču neuralgične točke suvremenih gradova – neoliberalne projekte urbane regeneracije, gentrifikaciju, socijalne i etničke konflikte, krizne situacije i katastrofe, imigraciju i sl. – no, analizirane i ispisane kroz “emocionalne povijesti” i “istražiteljsku poetiku” koje navedenim temama daju ljudsko lice i humanu dimenziju.

Valentina Gulin Zrnić

Joanna Crow, *The Mapuche in Modern Chile. A Cultural History*, University Press of Florida 2013., 288 str.

Knjiga Joanne Crow *The Mapuche in Modern Chile: A Cultural History* sastoji se od uvoda i šest poglavlja. Na kraju knjige nalazi se rječnik najčešće korištenih pojmova na Mapuche jeziku, bilješke podijeljene prema poglavljima, bibliografija i pojmovni indeks.

U uvodu nas autorica upoznaje s današnjom pozicijom Mapuche domorodaca u Čileu: iako se više ne poriče njihovo postojanje, kao što se to događalo u ne tako davnoj prošlosti Čilea, i u javnom kulturnom diskursu bivaju predstavljeni kao važan akter čileanske povijesti, njihova je pozicija u suvremenom Čileu vrlo nestabilna. Analizirajući kulturnu reprezentaciju Mapuchea, Crow zapravo smatra da su oni svedeni tek na “začin Čilea”, koji dominantno europeiziranoj zemlji daje egzotičan okus. Unatoč tome što su marginalizirani u Čileu, Crow pokazuje kako su se Mapuche kroz prošlost na razne načine, mobilizirajući književnost, kazalište, popularnu glazbu,

fotografiju, autobiografsko pisanje i sl., borili za svoju veću vidljivost, prihvaćenost i prepoznatljivost u čileanskom društvu. U toj borbi nisu bili sami, kao što nisu uvijek bili ni ujedinjeni oko svog cilja, na što upozorava Crow. Brojni čileanski intelektualci i umjetnici pridruživali su se pokretu za osvještavanje prisutnosti domorodaca u čileanskom društvu (poznatom pod nazivom *indigenismo*), kao što su i brojni Mapuche negodovali u trenucima kada su se neke njihove organizacije suviše agresivno borile za svoja prava (npr. za povrat oduzete zemlje). Osim što analizira kulturnu reprezentaciju Mapuche, Crow istražuje i kakva je državna kulturna politika spram kulture Mapuche od osvajanja njihova područja 1862. godine pa do današnjeg dana i što to znači za čitavu zajednicu, kao i za identitet Mapuche. Polazeći od opažanja, koje dijeli s nekim drugim autoricama posvećenima javnim politikama Čilea, da čak i jako centralizirana država poput Čilea nema jednoznačnu politiku prema domorocima, Crow zaključuje da država nije samo dominantna i izrabljujuća sila. Brojne državne institucije i agensi na različite su se načine odnosili prema pitanju Mapuche, što je omogućavalo narodu Mapuche da aktivno sudjeluje u stvaranju društvenog sjećanja kroz povijest i promjenu njihove podređene pozicije. Tu tvrdnju, koja se kao ideja vodilja provlači kroz sva poglavlja, smatram problematičnom jer se njome autorica ograđuje od kritičkog stava prema pojedinim državnim politikama istodobno pokazujući da su marginalizirane skupine prepuštene igri slučaja u trenucima kada se bore za svoje kulturno i/ili političko preživljavanje. Osim toga, smatram da nepostojanje jasno determinirane i poštivane politike govori dodatno u prilog marginalnoj poziciji koju domorodačke skupine zauzimaju u Čileu. Ipak ću se složiti s Crow da marginalna pozicija ponekad omogućuje subverzivno djelovanje (kao što i nemarginalne skupine uglavnom nemaju potrebu podrivanja postojećih struktura), ali problem je kada je ona pravilo, a ne izuzetak. No, zahvaljujući porastu broja visokoobrazovanih pripadnika domorodačke manjine, koji su posljednjih desetljeća svojim istraživanjima uspjeli ukazati na pristrano prikazivanje uloge domorodaca u povijesti Čilea, domorodačka se kultura u Čileu izborila za veću uključenost u narative o svojoj povijesnoj, ali i trenutačnoj prisutnosti u čileanskoj državi. U poglavljima koja slijede Crow na osnovi analize brojnih dokumenata, kulturnih i edukativnih politika, medijskih napisa i kulturne produkcije opisuje strategije preživljavanja kulture Mapuche od trenutka čileanske okupacije njihovoga teritorija 1862. godine do današnjih dana.

U prvom poglavlju naslovljenom "Histories of Conquest (The Occupation of Araucanía and Its Consequences 1862–1910)" autorica opisuje kako se tijekom vremena na različite načine pripovijedalo o čileanskoj okupaciji i osvajanju teritorija Mapuche. Naime, prostor na kojem su živjeli Mapuche, a koji zauzima središnji dio Čilea, od grada Concepción do grada Valdivia, do 1862. godine bio je izdvojena enklava unutar čileanske države, gdje Mapuche nisu dopuštali da im se otme zemlja na kojoj su živjeli stoljećima. U ostalim regijama Čilea do tada su domorodačke kulture preseljene sa svog teritorija u rezervate. Autorica se fokusira na povijesne knjige i nastavni program iz povijesti, te analizira kako se u njima pripovijeda o događaju čileanske okupacije iz 1862. godine. Sve do 1985. godine u hegemonijskom diskursu o povijesti Čilea vrlo je malo prostora posvećeno tom događaju. Školski kurikulumi i državni povijesni muzeji također minimalno informiraju o okupaciji. Jedan od razloga tome je, prema autorici, taj što je čileanska nacionalna historiografija razvijala interpretaciju o stabilnom nacionalnom poretku u Čileu, a problematičan vojni konflikt nije se uklapao u dominantni narativ o političkoj stabilnosti po kojoj se Čile voli izdvajati u odnosu na ostale južnoameričke zemlje. Knjige iz tog vremena koje su detaljnije informirale o nemilom povijesnom događaju okupacije nisu ulazile u nastavni kurikulum niti se navodile kao relevantna povijesna literatura. No, situacija se značajno promijenila 1985. godine objavom knjige *Historia del pueblo mapuche* autora Joséa Bengoa. Tada se otvaraju nove debate o okupaciji i zahvaljujući spomenutom radu "Komisija za povijesnu istinu" zaključila je da su postokupacijske godine (1869.–1883.) bile godine velikog nasilja na spomenutom teritoriju. Od 2006. godine i Nacionalni povijesni muzej u Santiagu naglašava brutalnost vojske u okupaciji teritorija Mapuche i u razdoblju koje je uslijedilo. U nastavku poglavlja autorica kroz pet biografskih priča želi

pokazati da je postojala jedna čitava siva zona između otpora i sudjelovanja Mapuche Indijanaca u državnoj kolonizaciji teritorija – dok su se neki protivili kolonizaciji, drugi su je priželjkivali.

U poglavlju “Renewed Struggles for Survival (National Festivities and Mapuche Political Activism, 1910 – 1938)” autorica tvrdi da iako su čileanski zakoni uzeli u svoju nadležnost zemlju Mapuche, to ne znači da je narodu Mapuche oduzeta moć i glas u javnom prostoru i ukazuje na ulogu Mapuche u stvaranju nacionalne svijesti. Crow primjećuje kako se u javnim diskursima tog vremena Mapuche i njihova kultura ističu kao važan, ako ne i temeljni izvor čileanske nacije u prošlosti, ali se istodobno isključuju iz priče o sadašnjem trenutku i o ulozi koju imaju u modernom razvoju Čilea. Početak dvadesetog stoljeća bio je težak za domorodačke kulture jer su se one zbog dominantnih rasističkih teorija tog vremena smatrale inferiornima i osuđenima na izumiranje. Zbog toga su i brojne javne osobe Mapuche porijekla internalizirale taj dominantni rasistički diskurs pa i same govorile o izumiranju vlastitog naroda. Crow to smatra paradoksalnim, budući da su u to vrijeme i jezik kultura Mapuche općenito bili vrlo živi u javnom prostoru. Tada se osnivaju i političke organizacije koje se zalažu za prava naroda Mapuche i za očuvanje prostora za njihovo djelovanje u Čileu budućnosti. U nastavku poglavlja, opisujući rad dvaju intelektualaca, Manuela Manquilefa i Manuela Aburtoa Panguilefa, Crow pokazuje kako su se Mapuche intelektualci borili za veću vidljivost i prihvatljivost svoje kulture u Čileu u prvoj polovici dvadesetog stoljeća.

Treće poglavlje, “Caudillos, Poets, and Sopranos (Articulating Mapuche Identities on the National and International Stage, 1938 – 1964)”, bavi se razdobljem vladanja Radikalne stranke kada jača populistička administracija Carlosa Ibáñeza, koja je promovirala inkluzivniji politički program. U to vrijeme čileanska etnička politika biva motivirana međunarodnim pokretom poznatim pod nazivom *indigenismo* i Crow nastoji pokazati kako je Čile doprinio razvoju indigenizma i bio pod utjecajem diskursa o indigenizmu. U taj su pokret većinom bili uključeni latinoamerički intelektualci, umjetnici i javni djelatnici, koji su radili na jačanju i očuvanju političkog i društvenog identiteta amerindijanaca i njihovih kulturnih vrijednosti. *Indigenismo* je zahtijevao emancipaciju i integraciju izrabljivanih Indijanaca, a budući da je kao “ne-indijanski konstrukt” bio paternalistički naklonjen prema onima za čija se prava zalagao, imao je i brojne protivnike i kritičare. Ipak, Crow smatra da su brojni umjetnici zajedno s Mapuche kulturnim radnicima i političkim aktivistima vršili značajan pritisak na vlade u četvrtom i petom desetljeću dvadesetog stoljeća kako bi se one što više bavile pitanjima prava domorodaca. Crow posebno ističe pisce nobelovce Pabla Nerudu i Gabrielu Mistral te dvoje javnih djelatnika Mapuche porijekla, političara Venancia Coñuepána i opernu pjevačicu Rayén Quitral. U to vrijeme vlada Popularnog fronta nastojala je uključiti domorodačko stanovništvo u čileansko društveno tijelo, grade se škole za djecu Mapuche i narodu Mapuche polako se vraća oteta zemlja, ali unatoč tome, kako primjećuje Crow, u praksi je zapravo i tada vrlo malo napravljeno za stvarno uključenje Mapuche u čileansko društvo u cjelini. Ruralno stanovništvo, koje je većinom bilo Mapuche porijekla, nije osjetilo gotovo nikakvo poboljšanje životnih uvjeta, zaključuje Crow.

U četvrtom poglavlju, naslovljenom “Revolutionary Transformations and New Representational Challenges, 1964 – 1973”, naglašava se sve veća polarizacija čileanskog društva na one koji su agitirali za dugotrajne agrarne, edukacijske i radne reforme i na one koji su bili protiv tih promjena, te na ulogu/poziciju Mapuche u toj borbi. Radi se o vremenu jačanja socijalističke doktrine u Čileu kada se prvi put u povijesti Čilea daje prednost seljaštvu i nižim društvenim slojevima. U tom razdoblju rasa i klasa su u međusobno jakoj artikulaciji. Mapuche kao pripadnici nižih klasa vide u socijalističkoj ideji mogućnost realizacije svojih zahtjeva, koji su u antagonizmu s kapitalističkom logikom koja je do tog trenutka bila dominantna u Čileu. U to vrijeme jača i politička organiziranost Mapuche zajednice. Političke stranke poput Popular Unity i Pokreta revolucionarne ljevice surađuju i podržavaju tadašnje jake zahtjeve domorodaca za povratom konfiscirane zemlje kao dio antikolonijalne klasne borbe. Analizirajući edukacijsku reformu, poeziju i naracije

u muzejima iz tog razdoblja, Crow želi ukazati na to kako se u to vrijeme potiče ideja etničke raznolikosti Čilea što je za posljedicu imalo pojačanu vidljivost kulturalne distinktivnosti naroda Mapuche. Sve više pripadnika Mapuche zajednice dobiva priliku za srednjim i visokim obrazovanjem i oni iskorištavaju resurse školstva i pismenosti koji su im tada na raspolaganju kako bi kroz obrazovanje postigli i veću vidljivost u čileanskom društvu, primjećuje Crow. Godine 1966. Sebastian Quepul Quintremil je prvi Mapuche koji je objavio zbirku pjesama i to u dvojezičnom izdanju na španjolskom i Mapuche jeziku, što je za Crow dokaz uskrsnuća, a ne izumiranja kulture Mapuche. U tom razdoblju u kulturnom životu Čilea postaje sve popularniji i pokret nove čileanske pjesme, koja oživljava latinoamerički folklor, odbacuje američki kulturni imperijalizam i socijalnom tematikom želi doprinijeti radikalnim društvenim i političkim promjenama u čileanskom društvu. Opisujući rad dvoje umjetnika, Violete Parra i Víctora Jara, Crow pokazuje kako se novom čileanskom pjesmom komunicirala povijest društvene nejednakosti koja je povezala Mapuche i ostale Čilence.

Pitanje Mapuche je pitanje identiteta koji se gradi na nekoliko osi istodobno – rasna i etnička podjela pojačana je klasnom podjelom društva i vrhunac te podjele vidljiv je u vrijeme jačanja socijalističkih ideja i u razdoblju Pinochetove diktature, o kojem Crow piše u petom poglavlju svoje knjige naslovljenom “The Pinochet Dictatorship: Conflicting Histories and Memories, 1973 – 1990”. Ruralno domorodačko stanovništvo koje se tek šezdesetih godina počelo opismenjivati i migrirati u gradove zauzimalo je u podjeli rada niže radničke pozicije i u radničkim pokretima predstavlja prijatnu velikim ulagačima i razvoju neoliberalnog kapitalizma kojem je Čile težio. Osim toga, sada su Mapuche već mnogo organiziraniji i argumentirano zahtijevaju prava na svoju zemlju, što također nije u interesu velikim međunarodnim korporacijama koje u Čileu imaju koncesije za eksploataciju prirodnih resursa. Stoga je Pinochetova diktatura posebno nemilosrdna prema Mapuche domorodcima. Mnogi strani akademici i novinari složili su se da je vojna diktatura počinila genocid i etnocid nad narodom Mapuche. Crow želi pokazati da Mapuche nisu bili na meti diktature zbog svoje rasne, već zbog političke pripadnosti ljevičarskoj struji. Nadalje, autorica upozorava kako nisu svi Mapuche imali negativna iskustva tijekom Pinochetove diktature. Cilj diktature je bio da transformira selo u visoko kapitalizirano, radno intenzivirano i komercijalno tržište, što je odgovaralo onim pripadnicima Mapuche zajednice koji su se zalagali za podjelu zemljišta na manje, pojedinačne parcele. Nadalje, Crow u ovom poglavlju opisuje dinamiku odnosa između domorodaca i države kroz kulturnu produkciju i kulturalnu politiku Čilea i zaključuje kako su kulturne manifestacije, folklorni festivali, sportska natjecanja i kazališne predstave za vrijeme diktature često služili kao mjesta kritike vladine politike, podizanja svijesti i širenja ljevičarske ideologije. To je bilo moguće zbog toga što se na takvim manifestacijama često govorilo Mapuche jezikom, koji državni predstavnici nisu razumjeli.

U šestom poglavlju, naslovljenom “Claiming Historical Truth in the Era of Neoliberal Multiculturalism, 1990 – 2010” autorica opisuje recentne pregovore oko povijesne istine o ulozi naroda Mapuche u Čileu. Mapuche nisu zadovoljni time kako ih se predstavlja u okvirima modernog Čilea i njegove politike multikulturalizma, a ni rješenjima suvremene vlade vezanima za dugogodišnje zlostavljanje Mapuche i otimanje njihove zemlje. Godine 1990. osnovana je Nacionalna komisija za istinu i pomirenje koja je trebala “raščistiti s mračnom prošlošću” i ispraviti jake političke podjele koje su Čile pretvorile u “naciju neprijatelja”. Komisija je tri godine sastavljala izvještaj o kršenju prava Mapuche, ali Crow zaključuje kako ni nakon izvještaja nije pronađeno zadovoljavajuće rješenje za žrtve nepravdi prijašnjih političkih režima. Umjesto toga, suvremeno čileansko društvo i dalje se bori oko konstruiranja dominantnog sjećanja i nacionalne povijesti. Budući da je čileanski multikulturalizam neoliberalan, udruge građana redovito gube bitku s velikim razvojnim projektima koji su u sukobu s domorodačkim zahtjevima za zemljom i pravom na prirodne resurse. Mnogi takvi projekti pokazali su koji su prioritete vlade pa u 1990-im godinama bujaju društveni pokreti, od onih mirnih do blokada cesta, otimanja zemljišta i sabotaža. Crow

citira Juliju Paley, koja kaže da su mogućnosti za političku suradnju u postdiktatorskom Čileu svedene samo na one socijalne aktere koji se lijepo ponašaju, dok je politički aktivizam Mapuche organizacija kriminaliziran i često se izjednačuje s terorizmom. Rezultat toga su oštre mjere državnih sigurnosnih službi prema Mapuche aktivistima i olako posezanje za oružjem tijekom javnih prosvjeda. Nadalje, Autonomna Mapuche radna grupa, koja je nastala kao ogranak ranije spomenute Komisije, opisuje sadašnje stanje u Čileu kao trenutak u kojem nema prave želje za promjenom društvenog i socijalnog statusa Mapuchea u Čileu jer se Vlada na brojne načine oglašuje na većinu zahtjeva domorodačkog stanovništva (npr. kada se zahtjeva poboljšanje standarda života Mapuche studenata, ili veća prava za stariju Mapuche populaciju i sl.). Crow knjigu završava zaključkom u kojem sumira glavne zaključke pojedinih poglavlja.

Ova knjiga je zaista minuciozan rad pa tako i velik doprinos proučavanju kulturne, ali i političke povijesti Čilea. Crow je svjesna stalne podređene pozicije naroda Mapuche i njihove trajne borbe za jednakopravni društveni, politički, kulturni položaj. Više puta i sama spominje kako su kroz različite političke režime u Čileu pravne intervencije u domorodačko pitanje tek kozmetički zahvati koji nisu doveli do poboljšanja položaja Mapuche populacije u stvarnom životu, ali nigdje ne daje odgovor na pitanje zašto je tome tako. S druge strane, materijal koji Joanna Crow analizira omogućuje odgovor na to pitanje, što dovodi do zaključka da autorica nije u potpunosti iscrpila potencijal analiziranog materijala koji bi joj, gledan, na primjer, kroz prizmu poststrukturalističke teorije, omogućio dublju analizu problematičnih odnosa u Čileu i jaku argumentaciju za kritičko propitivanje teme kojom se bavi. Unatoč tome, radi se o zaista iscrpnom kulturnom i političkom prikazu povijesti Čilea, koji je dragocjen izvor informacija svakom čitatelju zainteresiranom za tu temu.

Sanja Đurin

Iva Pleše, Pismo, poruka, mejl. Etnografija korespondencije, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2014., 280 str.

Sredinom devedesetih u jednoj zagrebačkoj gimnaziji na pokojem satu hrvatskoga odvijala se u pravilu dosadnjakava interpretacija pjesama, koja je u izvedbi profesorice ili pak učenika koje se ispitalo redovito bila oslonjena na niz pitanja što su ih ondašnji udžbenici iz tog predmeta nudili kao svojevrsan obrazovni dodatak samim lirskim uracima. Pa ipak, ostalo mi je u sjećanju kako je monotonija bila razbijena kad je jednog ispitanika ispod pjesme Silvija Strahimira Kranjčevića "Moj dom", između drugih, zateklo i pitanje, da parafraziram: Što nam pjesnik poručuje o stanju u svojoj domovini? Učenik je kao iz *topa* profesorici *ispalio* kako bi pjesnik, da je želio nekome nešto poručiti, to jamačno učinio putem pisma koje bi poslao poštom.

Tu je zgodu, koja datira iz vremena dok se u nas još gotovo pa podrazumijevalo da pisma putuju zemaljskom, a ne elektroničkom poštom – zapravo utemeljenost teza što ih implicira spomenuto udžbeničko pitanje te osobito učenikova opservacija ponuđena umjesto konkretnog odgovora – interesantno promisliti u svjetlu knjige Ive Pleše *Pismo, poruka, mejl: etnografija korespondencije*.

Tom je knjigom autorica kapitalizirala svoju višegodišnju tematsku zaokupljenost elektroničkom komunikacijom, pisanjem i dopisivanjem, koja je u nizu njezinih od dvijetisućitih naovamo publiciranih radova bila obogaćivana promišljanjem performiranja identiteta, isticanjem etičkih prijedora kod istraživanja novih medija, propitivanjem definicija i konstrukcija istraživačkog terena. Njome je, dakle, na neki način zaokružila svoje tematske interese, ali i teorijska nagnuća o kojima također svjedoče njezin magistarski i doktorski rad.

Premda se u knjizi ne bavi hrvatskom lirikom niti pjesničkim poslanjima, a književnu problematiku dotiče uglavnom posredno, i Ivu Pleše zanima dio onoga što Kranjčević piše. Konkretno, ona iz višemjesečne intenzivne sarajevsko-bečke korespondencije pjesnika i njegove supruge Ele Kranjčević crpi podatke o (ne)pristizanju njezinih pisama na pravu adresu te komentira korespondencijske i komunikacijske poteškoće koje iz toga mogu proizaći, ali i razmatra upliv čimbenika poput vremenske asinkronosti i prostorne udaljenosti na njihovu komunikaciju. Okolnosti u kojima Kranjčević piše svojoj supruzi, ali i (ne) prima njezina pisma – bili su fizički razdvojeni, on na liječenju, izmještan iz hotela u bolnice i obratno, pisma su putovala po dva dana – itekako utječu na sadržaje tih pisama, na poruke i informacije koje supružnici izmjenjuju. Međutim, svejedno stoji li iza korespondencije poznati pjesnik ili “običan” čovjek, uz sav mogući, popratni kontekst prepiski, već je i postojanje konkretnog adresanta i adresata nezanemariva posebnost pisma u odnosu na lirsku pjesmu.

Iako je stoga, sa stanovišta teorije književnosti, pjesme problematično tretirati kao pisma koja bi imala nekome nešto poručiti, to nipošto ne znači da se za neka pisma ne može ustvrditi da posjeduju potencijal književnog teksta. Tim više ako je nečija epistolarna ostavština selektirana i uređena, kao što je to slučaj s Kranjčevićevom ili pak onom Nikole Šopa, koji se dopisivao s Divnom Denković, odnosno Dragutinom Tadijanovićem, a na što se Iva Pleše u svojoj knjizi također referira.

No od vremena kad se u korespondencijske odnose upliću i mejlovi, što slanje i primanje poruka u mnogo slučajeva olakšava, pisanje pisama i napisano u pismima u oba konteksta – klasičnom i elektroničkom – valja prosuđivati prema raznim, pa i različitim kriterijima. Otuda i potreba za diskusijom o tome ima li među pismima razlike u tom smislu da bi ih se moglo podijeliti na ona “prava”, s literarnim kvalitetama i pažljivo jezično oblikovana, i ona koja to nisu, već su, reklo bi se, emocionalno i estetski manje vrijedne poruke.

Krećući mnogim drugim, pa onda i tim tragom, Iva Pleše se u svojoj monografiji poduhvatila etnografije korespondencije na temelju široke i raznorodne građe u rasponu od dostupnih, uređenih i objavljenih pisama poznatih osoba iz javnoga života – napose onih iz književnih, odnosno umjetničkih krugova – pa do vlastitog dopisivanja mejlom s korespondenticama iz bližeg privatnog i poslovnog okruženja.

S obzirom na to da se u istraživanju osim na *pomno čitanje* oslonila i na izravne i grupne intervjue sa ženama s kojima se dopisivala, detaljne opise i vođenje dnevničkih bilješki u samom procesu rada, jasno je da je riječ o svojevrsnom metodološkom eksperimentu koji širi horizonte discipline, ali ujedno i zapetljava sam predmet istraživanja. Naime, koliko god je komplicirano etnografski zasnovati istraživanje na kazivačicama koje pišu pisma (!), tako da one o tom pisanju po potrebi i govore i pišu, dodatan je i zaseban problem etnografiju korespondencije primijeniti na epistolarne prakse ljudi koji nisu “obični” niti su više među nama. Kod sačuvanih pisama poznatih javnih osoba ne pomaže “standardna” etnografska metodologija, ne funkcionira sudjelujuće promatranje, no Iva Pleše i polazi od toga da je za profiliranje disciplinarnog doprinosa ključan pristup, a ne metode, pa u prvi plan ističe istraživačka pitanja. Njezin je cilj, dakle, ustanoviti ne samo što ljudi pišu, nego zašto, kako, kada i kome pišu te prepoznati njihov odnos prema pisanju, napisanom i adresatu. Pritom, dakako, vodi računa i o širem kontekstu papirnate korespondencije apostrofirajući značaj povijesnih činjenica poput ratova i prekooceanskih migracija kao zamašnjaka dopisivanja širih razmjera.

Međutim, sveukupno gledajući na autoričin istraživački zahvat, ona je ipak u manjoj mjeri usredotočena na klasična pisma, a u većoj na elektronička. Povezano s time, precizno naznačuje razdoblje kojem njezino/a istraživanje/a, odnosno prikupljena građa pripada/ju jer tako naglašava važnost kompjuterom, internetom i elektroničkom poštom uvjetovanih promjena u kulturi korespondencije i u međuljudskoj komunikaciji.

Budući da je za istraživanje odabrala u nas slabo poznat, a poprilično specifičan “teren” te da u skladu s građom i temom, a i disciplinarnim habitusom, očito ne pretendira na kakvo strože znanstveno, kamoli “udžbeničko” prezentiranje uvida i rezultata, Iva Pleše svoja zapažanja i teze oblaže iscrpnom razradom konteksta, kao što i odabrane primjere iznosi iznimno živopisno. Ujedno ih i narativno vješto oblikuje postizujući da su pojedine dionice teksta ispisane poput kakvih kraćih prozних ostvarenja. Literarnu dimenziju njezinoj monografiji daju i naslovi poglavlja, mahom citati i parafraze, poput primjerice “Daleko je onaj ko me voli” ili “Razumijem da je Jan Hus pisao Pisma u nebo, i da ljudi ponekad pišu sami sebi”. Takav stil čitatelja na trenutke udaljava od znanstvene pozadine djela, no zatim se opet u raspravu upletu kazivači koji ne kazuju, teren koji to možda i nije, posvećenost pisanju pisama koja se ne može izmjeriti, načini čuvanja pisama koji su u raskoraku s tehničkim mogućnostima pohranjivanja, neproporcionalan odnos između fizičke udaljenosti i komunikacijske razdvojenosti korespondenata, razvidan otklon od standardnog jezika u elektroničkoj korespondenciji naspram “umjetnosti riječi” u klasičnim pismima, antropolozi koji pišu terenska pisma i oni koji rade terenske bilješke. Tako književne kvalitete teksta iznova padaju u drugi plan, iza znanstvenih.

Ma koliko zavodljiv bio autoričin pomno osmišljen etno-antropološki interes za pismo, a time dakako i za pisanje (ali i čitanje!), koji se metodološki pokušava afirmirati ponajprije kroz pristupe dosad u praksi rezervirane za usmeno, interpretacijski su aspekti studije ono što posebno plijeni čitateljsku pažnju u smislu prepoznavanja poznatog kao nepoznatog, doživljavanja neupitnog kao upitnog, shvaćanja nevažnog kao važnog, i obratno. Autoričina je slojevita argumentacija – njezina linija koja, koliko se to može, ide onkraj klasifikacija i tipologija te nastoji izbjeći i definicije i postavljanje granica unatoč nametljivim binarizmima i praktičnim rješenjima koja kolaju u stručnoj i znanstvenoj literaturi posvećenoj bliskoj problematici – ono što studiju kao cjelinu uzdiže iznad primarnog područja kojime se ona bavi. U pojedinim se dionicama teksta, naime, korespondencija “prelijeva” u komunikaciju, problemi pisma postaju problemi jezika, a etnografija pisanja služi razotkrivanju terminološki slabih mjesta etnologije i kulturne antropologije, tradicionalno usmjerenih na prikupljanje i istraživanje usmene građe.

Osim što se, logično, usijeca u novije pravce istraživanja pisanja u humanističkim znanostima, pozivajući se prvenstveno na značajne autore u području etnografije pisanja, koje je praktički još u povojima, Iva Pleše se u knjizi, a i samom knjigom *Pismo poruka, mejl: etnografija korespondencije* pozicionira i unutar domaće etnologije i kulturne antropologije s obzirom na karakter njihova dosadašnja bavljenja pismima i korespondencijama. U njenom fokusu, naime, nisu korespondencijski tragovi kao povijesni izvori, čega su se laćali neki drugi etnolozi i etnologinje s afinitetom prema filološkom radu, niti ona istražuje pisanje etnografa, a što je ušlo u disciplinarnu modu s literarnim zaokretom otprije nekoliko desetljeća, nego je primarno zanima sama korespondencijska praksa, i to prije svega pisanje takozvanih običnih ljudi. No, oslanjajući se pritom i na komparativnu metodu, šireći svoj obzor u tu svrhu i na epistolarne odnose uglednika te na elektroničko dopisivanje, ona iznalazi podlogu na kojoj će joj uspjeti simptomski prepoznati istraživane, ali i istraživačke probleme, što je naposljetku u *post scriptumu* vodi k zanimljivom zapažanju o analitičkim mogućnostima discipline na ovom području, da još jednom parafraziram: etnografski zahvati u pojedinačna iskustva i doživljaje nužna su prethodnica promišljanju raznorodnosti kulturnih praksi koje su u središtu istraživanja, a te se može kontekstualno tumačiti iz pozicije kritike kapitalističke ideologije, što međutim predstavlja jedan poseban izazov.

Autorica, sudeći po njezinu opusu, svakako ima afiniteta i senzibiliteta i za takvu perspektivu, odnosno za taj izazov, ali za pozdraviti je njezina odluka da ovom prigodom krene drukčijim putem jer i bez nesmiljene kritike, opredjeljujući se za uvijeniji stil i pristup, Iva Pleše svojom je monografijom uspješno demonstrirala kako se to znanstveno, humanistički angažirano “djeluje na nekom od mjesta širokog spektra kritičkog odnosa prema društvu i kulturi”.

Boris Perić i Tomislav Pletenac, *Zemlja iza šume. Vampirski mit u književnosti i na filmu*, Tim press, Zagreb 2015., 189 str.

Zemlja iza šume: vampirski mit u književnosti i na filmu najnovije je djelo već uhodanog autorskog dvojca Borisa Perića i Tomislava Pletenca, koje oblikovano u tri poglavlja, osebujna, znanstveno-popularnog izričaja, pruža uvid u samo srce gotskog žanra, njegovu vampirsku središnjicu. Ipak, kako se ističe u uvodnom poglavlju, polazište knjige pokušaj je iscrtavanja karakteristika vampirskog mita u predajama, književnosti, a zatim, neizostavno, i na filmu. Njezina sadržajna putanja kreće se od romana *Drakula* (1890.) Brama Stokera, njegove geneze i različitih slojeva fabule, prema povijesnom i kulturnom okružju razvoja gotskog romana, njegovom širem europskom kontekstu te globalnoj pojavnosti vampirskog lika u predajama, književnim i filmskim izričajima, ali i kao "realne" povijesne činjenice te njihovim isprepletenim međuodnosima.

Ovaj nemali pothvat odlikuje se brojnim historiografskim i književnopovijesnim podacima, upotrebom različitih metodoloških okvira i originalnošću interpretacija, u kojima svoje mjesto nalaze i analize kolonijalnog diskursa i psihoanalitička tumačenja, te prepoznatljivim autorskim stilskim odrednicama. Osvrti na moguće izvore inspiracije Bramu Stokeru pri pisanju *Drakule*, od povijesnih osoba i s njima povezanih mitova do stvarnih događaja i predaja, uključujući i onu o istarskom vampiru 17. stoljeća Juri Grandu, te drugih folklorističkih izvora pružaju svježe uvide u njihove lokalne kontekste, načine prenošenja i višestoljetni životni put te moguću ulogu u širim koordinatama stvaranja vampirskog mita. Pritom, prostor istočne Europe i Sredozemlja često se razotkriva kao mjesto njegova ishodišta, odnosno polazište njegovih posljedičnih oblika života koji se ogledaju u različitim žanrovskim i umjetničkim odrednicama.

Ne iznenađuje stoga što iscrtavanje obrisa *Zemlje iza šume* započinje poglavljem "Kako je Štajerska postala Transilvanija (i zašto je to vampirska postojbina)" te osvrtom na bilješke Brama Stokera prema kojima slijedi da je radnja njegova romana *Drakula* inicijalno trebala biti smještena u Štajersku. Propitivanje svrhe Stokerova odabira druge prostorne odrednice, pratećih implikacija takve odluke te rasčlanjivanje modusa konstruiranja Stokerove Transilvanije kao "stvarne" postojbine prijetećeg grofa Drakule neke su od glavnih značajki tog poglavlja. Prisutan znanstveni aparat analize kolonijalnog diskursa dobrodošao je te izrazito vrijedan odabir u sagledavanju i razumijevanju političkog konteksta u okviru kojeg nastaje spomenuti roman. Razotkriva i slika istoka Europe kao mjesta koje nije jednostavno odrediti, mjesta između civilizacije i barbarstva, istodobno bliskog i ne-bliskog onodobnim europskim prosvjetiteljskim centrima. Na tako oslikanim koordinatama smještena je i Stokerova Transilvanija, a kao gradbeni materijal pri njenom nastanku piscu su poslužili i onodobni folkloristički tekstovi te putopisni doprinosi.

Istraživačke potrage za povijesnim osobama koje su Bramu Stokeru poslužile kao nadahnuće za lik grofa Drakule tematiziraju se na nekoliko mjesta u knjizi, pa tako i u poglavlju "Kako je grof Vampir postao grof Drakula". Dok se Drakulu, premda posve neosnovano, najviše povezivalo sa srednjovjekovnim vlaškim knezom Vladom Tepešom III pa zatim i mađarskom groficom Erszébet Báthory, autori se osvrću i na slučaj Jacka Rasparača kao vrelo Stokerove inspiracije i to za razradu nekolicine likova u romanu. Isticanjem poveznica između Drakule i serijskih ubojica kao podvojenih ličnosti sklonih kultivanju svojih ovisnosti propituju se i načini na koje je u reguliranom i normiranom ranoindustrijskom jednako kao i u suvremenom društvu moguće osigurati privid normalnosti i pripadnosti. Tako se promišljaju i norme ljudske kulture u odnosu prema ludilu i normalnosti te okviri regulacije društvenog života. Drugi dio poglavlja tematizira ulogu folkloru i folkloristike u Stokerovom romanu te moguće poveznice između lika Drakule i vampira iz istočnoeuropske tradicije uzimajući u obzir i literaturu kojom se služio sâm Stoker.

Dobrodošli književnopovijesni i historiografski podaci prepoznatljiva su karakteristika većeg dijela trećeg poglavlja, "Drakula: najpoznatiji književni i filmski krvopija", gdje čitatelji bivaju

upoznati i sa sljedom zanimljivih događaja koji su se 1816. zbili u društvenom krugu Geoga Gordona Byrona te doveli do rađanja vampirskog lika u engleskoj književnosti. Da su vampiri bili čest motiv i na njemačkom literarnom tlu svjedoče i raniji književni i pjesnički radovi iz 18. i 19. stoljeća, a premda ne s jednakom popularnošću, motiv vampira javlja se i u srpskoj i hrvatskoj književnosti 19. i ranog 20. stoljeća. Autori se osvrću i na "epidemije vampirizma" 18. stoljeća u Srbiji koje se odjeknule diljem Europe i izvan njenih granica olakšavši vampirima nesmetan upliv i u polja transnacionalnih književnosti. Pretpostavka je da je na razvoj književnih vampira utjecala i legenda o Juri Grandu, štrigunu, vampiru iz sela Kringe u Istri, koju je još 1689. godine zabilježio slovenski putopisac Janez Vajkard Valvasor, a stoljećima nakon njega prenosili su je i drugi autori sve do njemačkog pisca Hermana Hessea. Kako je jedna od glavnih uloga gotskog romana 19. stoljeća bilo prikazivanje vrijednosnih sustava onodobnog društva, suvremena čitanja *Drakule* i književnih mu prethodnica uglavnom su razotkrivala erotske i političke podtekstove viktorijanskog razdoblja čemu autori *Zemlje iza šume* pridružuju svoje kraće priloge, nudeći pritom i čitanja *Drakulinog* "ženskog aspekta" ili pak ona provedena u psihoanalitičkom ključu. Poglavlje zaključuje osvrt na suvremeni gotski žanr, točnije *Sumrak sagu* Stephenie Meyer, koja nas, za razliku od dosadašnjih književnih i filmskih pretežno krvoločnih i razuzdanih vampirskih likova, početkom 21. stoljeća suočava i s vampirima visokih moralnih načela.

Zemlja iza šume stilski je prepoznatljivo, analitičko i informativno te mjestimice i esejističko štivo koje donosi dašak svježine višestoljetnoj, no posve izgledno i vječnoj vampirskoj temi. Autorski prijevod Borisa Perića poglavlja "Drakulin gost" iz Stokerovog romana, smješten na posljednjim stranicama knjige, svojevrsan je poziv na daljnja istraživanja uloga fantastičnih bića, gotskog žanra i propitivanje granica društvenih nelagoda, a *Zemlja iza šume* postaje nezaobilazna stanica svakom čitateljskom gostu iz znanstvenih te širih krugova.

Maja Pasarić

The Cambridge Companion to Fairy Tales, Maria Tatar, ur., Cambridge University Press, Cambridge 2015., 252 str.

Pod uredničkom palicom Marie Tatar i zaštitnim znakom nakladničkog niza "Cambridge Companion", posvećenog objavljivanju informativnih, stručnih, a ipak pristupačnih zbornika radova pisanih upravo za tu prigodu, svjetlo dana ugledao je *The Cambridge Companion to Fairy Tales*. Dvanaest radova iz pera vodećih stručnjak(inj)a za bajke (uključujući i samu Tatar) objedinjenih u ovom dugoočekivanom zborniku predstavljaju neke od mnogobrojnih pravaca i suvremenih trendova u istraživanju bajki, (djelomice) sintetiziraju postojeća znanja i zacrtavaju moguće buduće pristupe tom široko rasprostranjenom i izuzetno popularnom žanru. Polazeći od analiza pojedinih bajki i njihovih inačica/adaptacija ili skupine tematski srodnih bajki, svaki od radova predstavlja drukčije koncepte i/ili probleme, odnosno otvara drukčije interpretativne mogućnosti. Množina pristupa i obrađenih tema uspješno ilustrira teorijsku i metodološku raznolikost istraživanja bajki kao znanstvene niše, kao i mnogostrukost i značenjsku potentnost samog žanra bajke.

Osim uvodnika Marie Tatar, radovima prethodi i vremenska crta omeđena godinama objavljivanja prve tiskane zbirke bajki: *Il piacevoli notti* (Ugodne noći, 1550.–1553.) Giovannija Francesca Straparole, te najnovijeg, trotomnog izdanja međunarodnoga indeksa tipova priča (*The Types of International Folktales*, 2004.), koje je uredio i proširio njemački istraživač Hans-Jörg Uther. Osim važnih datuma iz tiskane povijesti bajke (godine objavljivanja glasovitih zbirki, datumi rođenja njihovih autor(ic)a, priređivač(ic)a, i sl.), kronologija donosi i ključne trenutke u razvoju bajke u drugim medijima poput filma (premijera animiranog filma Walta Disneyja *Snow Whi-*

te and the Seven Dwarfs/Snjeguljica i sedam patuljaka) i kazališta (premijera mjuzikla Stephena Sondheima i Jamesa Lepinea *Into the Woods/U šumi*).

Zbornik otvara prilog Valdimara Hafsteina, koji o bajkama promišlja u kontekstu tradicionalnih opreka kolektivno/individualno stvaralaštvo i javna domena / zaštita autorskih prava. Na kraju rada iznose se razmatranja o (ne)održivosti spomenutih opreka u internetskom dobu u kojem smo svi, smatra Hafstein, autori(ce)-urednici/e. Tekst Marie Tatar započinje osvrtom na danas popularan lik *žene-ratnice*, u kojem autorica vidi supstitut za prijašnje pasivne junakinje koje čekaju poslovičnog princa na bijelom konju. Među spomenute ekstreme Tatar umeće lik varalice (*trickster*), koji posjeduje djelatnost i odvažnost *žene-ratnice*, no koji se za razliku od nje ponajprije oslanja na vlastitu dosjetljivost. Ženski lik varalice istražuje se na primjerima tradicionalnih bajki (npr. "Hansel und Gretel"/"Ivica i Marica" braće Grimm, ruske bajke o Vasilisi), suvremenih romana za mlade i odrasle, te njihovih filmskih adaptacija (serije romana *Millenium* Stiega Larssona, *The Hunger Games/Igre gladi* Suzanne Collins i *His Dark Materials/Njegove tamne stvari* Philipa Pullmana). Shuli Barzilai usporedila je nekoliko tradicionalnih inačica i jednu suvremenu adaptaciju priče o uspavanoj ljepotici: srednjovjekovnu romanu *Perceforest* (oko 1330.–1340.), bajku "Sole, Luna, e Talia" (Sunce, mjesec i Talia) objavljenu u zbirci *Lo cunto de li cunti* (Priča nad pričama, 1634.–1636.) Giambattiste Basilea, te film španjolskog redatelja Pedra Almodóvara *Hable con ella* (Priča s njom, 2001.). Osim što istražuje strategije kojima povijesno, kulturno i medijski različiti narativi prikazuju i opravdavaju seksualni prijestup, autorica propitkuje načine na koje ta popularna bajka realizira muške, odnosno ženske fantazije.

Oslanjajući se na koncept mreže bajki u koju su, uz usmene i pisane inačice pojedine bajke utkane i njene reinkracije, prijevodi, adaptacije i tumačenja, Cristina Bacchilega analizira Grimmovu bajku "Schneeweißchen und Rosenrot"/"Snjeguljica i Ružica" i njene suvremene književne adaptacije. Kroz komparativno čitanje odabranih inačica tipa priče ATU 451. *The Maiden Who Seeks Her Brothers* (djevojka koja traga za svojom braćom) s posebnim naglaskom na simbolima ženske transformacije i sazrijevanja, Francisco Vaz da Silva prikazuje simboličku interpretaciju bajki.

Iako smo glavne likove u bajkama skloni nazivati junacima, u njima, piše Nancy Canepa, često nema ni traga tradicionalnom junaštvu. Naprotiv, mnogi od njih vlastite sretnete završetke osiguravaju lažima, krađom i prevarama. Upravo takve likove analizira Canepa, i to na primjeru odabranih talijanskih bajki (objavljenih u turbulentnim razdobljima talijanske povijesti) koje pripadaju tipu priče ATU 328. *The Boy Steals the Ogre's Treasure* (momak krade ljudožderovo blago). Maria Nikolajeva ponudila je čitanje ruske bajke o žabici nevjesti iz zbirke Aleksandra Afanas'eva kroz prizmu kognitivne poetike, dok je Armando Maggi prikazao tekstualnu povijest i transformacije popularne priče o Pepeljugi, od njene prve tiskane inačice, priče "La gata Ceneretolla" (Mačka Pepeljuga) objavljene u Basileovoj zbirci, do *queer* adaptacije Emme Donoghue, kratke priče "Tale of the Shoe" (Priča o cipeli, 1997.).

Tema priloga Stephena Bensona pjesma je koju u Grimmovoj bajci "Von dem Machandelboom"/"Borovica" pjeva uskršli dječak preobražen u pticu. Ulrich Marzolph izlazi iz okvira zapadnjačke tradicije bajki ispisujući sažetu povijest zbirke *Alf Layla wa-Layla/Tisuću i jedna noć*. Osim u tekstualnu povijest, Marzolph zadire i u problematiku žanra, ističući da pojam bajke nije sasvim primjenjiv na *Tisuću i jednu noć* koja najvećim djelom obuhvaća priče o čarolijama i poučne priče u kojima su nadnaravne pojave u službi prenošenja po(r)uka o društveno prihvatljivom ponašanju. Stanjem bajki u suvremenoj kulturi koja umjetničkoj vrijednosti pretpostavlja profit pozabavio se Jack Zipes. Konkretno, u radu se sagledavaju posljedice medijskog "nabrijavanja" (*hyping*), tj. senzacionalizirane i predimenzionirane promocije bajki i njihovih adaptacija, najprije na primjeru Grimmove zbirke čije "nabrijavanje" započinje njenim vrlo slobodnim prijevodom na engleski jezik (1823.), a potom i financijski unosnih, ali umjetnički neuspjelih filmskih bajki kao što je *Red Riding Hood/Crvenkapica* (2011.) Catherine Hardwicke. Zbornik zatvara rad Holly

Blackford, koja na primjeru utjecaja priča E.T.A. Hoffmana na američkog književnika Nathaniela Hawthornea prati migraciju tzv. umjetničke bajke (*Kunstmärchen*) iz Europe u sjevernu Ameriku.

Slojeviti i analitički minuciozni radovi u kojima se obrađuje širok raspon tema i (uglavnom književnih) izvora, čine ovaj zbornik dobrodošlim prilogom istraživanju bajki, ali i književnosti općenito. Međutim, valja istaknuti da se doista radi o teorijskom “pratiocu”, a ne uvodniku: iako pisani na razumljiv i pristupačan način, radovi se ponajprije obraćaju čitatelju/ici koji/a posjeduje elementarna znanja o povijesti i teoriji bajke, odnosno koji/a je upoznat(a) s pojmovima kao što su varijanta, tip priče i sl. S obzirom na izuzetnu raznolikost i raširenost bajke, njene nebrojene inačice, reinkripcije i adaptacije, jasno je da jedan svezak (ma koliko znalački priređen i sadržajno kvalitetan) predstavlja tek vrh poslovičnog ledenog brijega. Stoga, potaknuti uspješnom realizacijom ovog pouzdanog i poticajnog pratioca u svijet istraživanja bajki, priželjkujemo još mnogo budućih *Companiona* posvećenih pojedinačnim autori(ca)ma, zbirka, tipovima priča, teorijskim pravcima i razdobljima povijesti bajke.

Nada Kujundžić

Ruth B. Bottigheimer, *Magic Tales and Fairy Tale Magic. From Ancient Egypt to the Italian Renaissance*, Palgrave Macmillan, London 2014., 208 str.

Američka istraživačica bajki Ruth Bottigheimer posljednjih godina izaziva brojne kontroverze svojim radikalnim teorijama o povijesti bajke, za koju tvrdi da nije ponikla u usmenoj, nego pisanoj tradiciji. U studijama kao što su *Fairy Godfather: Straparola, Venice and the Fairy Tale Tradition* (2002.) i *Fairy Tales: A New History* (2009.) Bottigheimer osporava “mit” o usmenom porijeklu bajke, tvrdeći da priče o društvenom usponu ljudskih junaka, ostvarenom uz pomoć nadnaravnoga, ne postoje prije druge polovice 16. stoljeća, kada su prvi put objavljene u zbirci *Le piacevoli notti* (Ugodne noći, 1550.–1553.) Giovannija Francesca Straparole. Usprkos lavini kritika i negativnih reakcija (iako valja napomenuti da postoje i oni koji, poput Willema de Blécourta, dijele njene stavove), Bottigheimer nastavlja razvijati i promovirati svoje smjele teze i u najrecentnijim uradcima, među ostalima i ovdje predstavljenoj knjizi *Magic Tales and Fairy Tale Magic*.

I ova studija, objavljena u posebnoj seriji nakladničke kuće Palgrave Macmillan, posvećenoj povijesnim istraživanjima čarolije i vještičarenja, polazi od osnovne teze da bajka, koju autorica definira kao kratku pripovijest smještenu u sferu ovostranog, koja prati društveni uspon ljudskog/e protagonista/ice, ostvarenog posredstvom nadnaravnih bića, predmeta i pojava, nastaje u društveno-povijesno-kulturno-ekonomskom kontekstu talijanske renesanse. Iako priče s elementima nadnaravnog (točnije, priče koje sadrže motiv čarolije) u različitim kulturama i pripovjednim sredinama kruže davno prije pojave Straparoline zbirke, autorica smatra da se ne radi o bajkama već o tzv. pričama o čarolijama (*tales of magic*), odnosno čarobnima pričama (*magic tales*). Ono što ih razlikuje od bajki narav su i izvorište čarolije, te njeno djelovanje na ljudske protagonist(ice): dok čarolije u bajkama imaju pozitivan učinak na sudbinu protagonista/ice, u pričama o čarolijama često djeluju kao izvor ugroze za ljudske likove, a izvor im je u onostranoj, najčešće božanskoj sferi (bajkovite su čarolije, pak, locirane u ljudski svijet). Kroz devet poglavlja, autorica prati razvoj i transformacije priča o čarolijama kroz različita povijesna razdoblja (od drevnog Egipta i antičke Grčke do rano/novovjekovne Italije i Francuske) i kulturne krugove (npr. židovske i muslimanske pripovijesti), istražujući pojavnost i odlike čarolija s ciljem ispisivanja “nove i drugačije pra-povijesti bajke” (str. 1).

Osim cilja i metoda istraživanja, prvo, uvodno poglavlje donosi i kratku raspravu o žanru (bajka, priča o čarolijama i priča o vilama, odnosno vilinskome svijetu) te vrstama čarolija. Tema drugog poglavlja drevne su egipatske, grčke i rimske priče o čarolijama u kojima središnju ulogu (i nadzor nad čarolijama) imaju božanstva i druga nadnaravna bića. Posebna pozornost posvećena je Ovidijevim *Metamorfozama* (1. st.) u kojima uplitanje nadnaravnoga često ima pogubne posljedice po ljudske likove, te priči "Amor i Psiha" sadržanoj u Apulejevom romanu *Zlatni magarac* (2. st.).

Treće poglavlje bavi se židovskim pripovijestima iz *Tore* (napose onima u kojima se Mojsije/Moshe javlja kao moćni čarobnjak) i niza hebrejskih rukopisa iz razdoblja babilonskog progonstva, pobune protiv rimske vlasti, te antike i srednjega vijeka. Istražujući opsežno vremensko razdoblje, Bottigheimer bilježi niz promjena u tradiciji priča o čarolijama koje se javljaju kao posljedica povijesnih prevrata i utjecaja drugih kultura i naroda. Četvrto poglavlje fokusirano je na čarobne priče iz razdoblja europskog (kršćanskog) srednjovjekovlja u kojima čarolije (najčešće manifestirane kao čudesa) uglavnom služe potvrđivanju i promicanju vjerskih istina. Osim arhurijanskih romansi i novele u stihovima "Asinarius" (kraj 12. / početak 13. st.) kojima se bave uvodni odlomci, poglavlje analizira i marijanske legende te zbirku egzemplara *Scala coeli* (Stepenice do neba, 1323.–1330.) koju je priredio dominikanac Johannes Gobi ml.

U središtu petoga poglavlja, posvećenog muslimanskim srednjovjekovnim pričama, tri su rukopisa: *Al-hikayat al-ajiba* (Priče o čudesnome), *Alf Layla wa-Layla* (Tisuću i jedna noć) i *Mi't Layla wa-Layla* (Stotinu i jedna noć; ovaj rukopis predstavljen je u dodatku poglavlju). Iako u pričama objedinjenima u spomenutim rukopisima čarolija ne manjka, Bottigheimer ističe da zemaljsko blaženstvo njihovih protagonist(ica) nije posljedica djelovanja čarolija, nego odluka i postupaka zemaljskih vladara. Nadalje, sami likovi mnoge nadnaravne pojave doživljavaju kao nevjerojatne, ali ne i kao nemoguće, jer bi sumnja u njih implicirala sumnju u božansku svemoć. Šesto poglavlje, izgrađeno oko komparativnog čitanja "proto bajke" (str. 123) "Liombruno" (15. st.) Cirina d'Ancone i njenog tekstualnog predloška, *Lais de Lanval* (Pjesma o Lanvalu) Marie de France (12. st.), istražuje na koji su se način društvene, ekonomske i ine promjene koje su obilježile prelazak iz srednjeg u rani novi vijek odrazile na prakse pisanja i čitanja književnosti. Budući da se "Liombruno" osim usmenim (pripovijedanje na gradskim trgovima koji zamjenjuju crkvu i dvor kao privilegirane prostore pripovijedanja), širi i tiskanim putem, Bottigheimer se osvrće i na ključnu ulogu koju je u širenju i popularizaciji priča o čarolijama odigrao tisak, kao i na važnost javnog pripovijedanja na sjeveru Italije.

Sedmo poglavlje posvećeno je pretpostavljenom rodonačelniku Straparoli i njegovoj zbirci u kojoj se, tvrdi Bottigheimer, prvi put javljaju priče koje čaroliju izmještaju iz sfere božanskog djelovanja u ovozemaljske, ljudske prostore. Osmo poglavlje prati inovacije koje u Straparolin model unosi Giambattista Basile, koji bajkama dodaje moralnu dimenziju (ideja da protagonist/ica zaslužuje pomoć nadnaravnoga iskazivanjem vrlina kao što su suosjećanje, velikodušnost i marljivost), a potom i francuski/e autori(ce) 17. stoljeća.

U vrlo kratkom zaključnom poglavlju autorica manje sintetizira spoznaje i zaključke iznesene u studiji, a više naglašava njihovu ispravnost. Osvrnuvši se na "svadljivo" raspoloženje (str. 183) koje trenutačno vlada na polju istraživanja bajki (misleći pritom, vjerojatno, na burne i uglavnom negativne reakcije na njenu "novu" povijest bajke), Bottigheimer poziva na dijalog i zajedničko istraživanje čarolije i čarobnog u raznolikim kratkim pripovjednim oblicima, koje bi, smatra ona, znatno pridonijelo njihovom razumijevanju.

Narav i izvorišta nadnaravnih elemenata u kratkim pripovjednim oblicima te njihove povijesno-kulturološke mijene slabo su istraženo područje, što *Magic Tales and Fairy Tale Magic* čini vrijednim prilogom istraživanju bajki i drugih kraćih proznih žanrova. Studija je značajna i po tome što u obzir uzima velik broj uglavnom nepoznatih priča, koje se na ovaj način predstavljaju širem čitateljskom krugu. Osim iscrpnih sažetaka, razumijevanju analiziranih priča pridonosi i nji-

hova pažljiva kontekstualizacija. I dok su broj i raznolikost priča obuhvaćenih analizom, te lakoća kojom se autorica kreće među raznolikim povijesnim razdobljima i kulturama prilično impresivni, iznenađuje izostanak tekstova koje se u raspravama o povijesti bajke redovito navodi kao preteče, ako ne i prve primjerke žanra, kao što su egipatska priča o Rhodopis (Bottigheimer smatra da se ne radi o bajci jer su u njoj opisani događaji slabo vjerojatni, ali ne i nemogući) ili kineska inačica priče o Pepeljugi "Yeh-hsien".

Usprkos provokativnim argumentima i pretpostavkama s kojima se čitatelj(ica) ne mora nužno složiti (radi li se doista o različitim žanrovima ili o različitim kulturno-povijesnim manifestacijama jednog te istog žanra?), nova interdisciplinarna studija Ruth Bottigheimer nudi mnoštvo informacija o ranije uglavnom zanemarenom području istraživanja, kao i niz poticajnih zapažanja i intrigantnih analiza. Od osobite vrijednosti upravo je bogat i raznolik korpus koji bi lako mogao poslužiti kao nadahnuće i izvor za brojna buduća istraživanja.

Nada Kujundžić